
AKINAKAI DE TIP SOLOHA ÎN CONTEXTUL UNEI NOI DESCOPERIRI DE LA NISTRUL DE JOS

Denis Topal*, Stanislav Țerna*, Sergiu Popovici**

Abstract: In 2011, a barrow (no. 7) was excavated near the village of Purcari (Ștefan Vodă district, Republic of Moldova). The main Scythian burial contained the skeleton of a male, 30-35 years old, extended on the back, with the head to the W. In the SW part of the burial chamber, a Heraclea-type amphora, two iron spearheads and two javelins were placed. The amphora bears a stamp with the inscription "Eurydamos", thus ascribing it to the so-called early manufacturing group (5th - late 4th century B.C.). An Attic black-glazed saltcellar with concave walls was located near the right shoulder. A pair of anatomically-shaped bronze greaves (cnemides) was found on the legs. On the chest of the deceased several fragments of iron plates were identified, which could have been the remains of a flat body armour made of leather, covered with iron plates. The burial also contained approx. 110 bronze arrowheads concentrated in different locations. The preliminary chronological analysis of the grave inventory shows that the most convenient chronological framework for this grave is the late 5th c. B.C. An akinakes-type iron sword decorated in zoomorphic style was placed across the hips, with the hilt in the left hand. The pommel extends on each side into two semi-abstract bird heads. Akinakes analogies are spread over a vast territory from the lower Danube to Southern Ural in 450-350 B.C. Ornithomorphic motifs in the design of Scythian akinakes appear in the early 6th c. BC. The specific shape of the pommel ornate with stylized bird heads (or claws of a bird of prey) and an eye at the bottom is the stylistic development of earlier pommel types decorated in a more realistic manner.

This article sets out to gather swords and daggers with such stylistic traits in a separate type called Solokha type (after the famous Royal barrow with an akinakes of this type). In this paper we discuss the chronology of complexes with Solokha type akinakes and establish the main chronological limits for their wide distribution between 410—370 BC. Special attention is drawn to the stray finds of such swords and daggers, which spread from Bulgaria in the West to Tyumen in the East.

Rezumat: În anul 2011 a fost cercetat tumulul scitic nr. 7 de lângă satul Purcari (raionul Ștefan Vodă, Republica Moldova) al cărui mormânt principal aparține unui bărbat cu o vârstă cuprinsă între 30-35 ani. Defunctul a fost depus întins pe spate cu capul spre vest. În partea de sud-vest a camerei funerare se aflau vârfuri de lance de diferite tipuri și o amforă de tip Heraclea cu ștampila „Εὐρυδάμο”, indiciu pentru o datare timpurie (sf. sec. V – anii '90 ai sec. IV î.Hr.). Lângă umărul drept era un vas attic de tip „solniță”, acoperit cu firnis negru. Pe gambele defunctului se aflau două cnemide din bronz, iar în regiunea oaselor toracelui a fost identificată o aglomerare de fragmente de plăcuțe din fier, care, probabil, proveneau de la o armură pe suport din piele. Mormântul mai conținea cca. 110 vârfuri de săgeți din bronz. Analiza preliminară a inventarului funerar permite datarea tumulului de lângă satul

* Universitatea „Școala Antropologică Superioară”, str. Zimbrului 10a, MD-2024, Republica Moldova, Chișinău, denis.topal@gmail.com; ternastas@mail.ru

** Agenția Națională Arheologică, str. Mihai Eminescu 50, etajul 2, MD-2012, Republica Moldova, Chișinău, popovicisergiu@mail.ru

Purcari la sfârșitul sec. V î.Hr. Palma stângă a defunctului era plasată peste mânerul unui akinakes a cărui terminație a fost executată în stil animalier – în formă de capete de păsări stilizate, juxtapuse. Piese similare sunt larg răspândite din regiunea Dunării până la Uralul de Sud, între jumătatea sec. V și jumătatea sec. IV î.Hr. Motivele ornitomorfe în ornamentarea terminațiilor de akinakai scitici apar încă în sec. VI î.Hr. Terminația ajurată în formă de capete stilizate de păsări sau gheare de pasăre prădătoare cu un ochi la bază, reprezintă evoluția stilistică a unor tipuri mai timpurii, executate într-o manieră mai realistă. În articol, noi propunem unificarea spadelor și pumnalelor cu asemenea terminații într-un tip aparte, în baza unui principiu eponimic, numindu-l tipul Soloha. Articolul include o analiză detaliată a complexelor cu akinakai de acest tip, în rezultatul căreia au fost definite limitele cronologice ale perioadei maxime de răspândire – anii 410-370 î.Hr. De un interes deosebit sunt descoperirile fortuite de spade și pumnale de tip Soloha, răspândite pe un spațiu larg, din Bulgaria până la Tiumen.

Keywords: Purcari, Scythian culture, akinakes, Solokha type, sword, dagger, burial mound.

Cuvinte cheie: Purcari, cultura scitică, akinakes, tip Soloha, spadă, pumnal, tumul.

Introducere

Deja pe parcursul multor ani, vestigiile arheologice din regiunea Nistrului de Jos au atras interesul celor preocupați de antichitățile sudului Basarabiei. Spre exemplu, marele poet rus A. S. Pușkin, încă în anul 1821, vizita cu interes ruinele unui turn antic în Palanca, în timpul călătoriei sale de la Chișinău la Ismail. Aceleași ruine sunt amintite în scrierile călătorilor A. Meier și P. Sumarokov. Treptat, odată cu apariția primelor societăți arheologice în sudul Imperiului Rus, Nistrul de Jos, ca o regiune arheologică specifică, începe tot mai des să fie discutat atât în cadrul comunicărilor de la întrunirile științifice, cât și pe paginile primelor compilații arheologice.

Din peisajul istoric al Nistrului de Jos, de un interes deosebit s-au bucurat tumulii preistorici. Chiar Herodot scria despre tumulii „ultimilor regi cimerieni”, care i-au fost arătați la vărsarea râului Tyras. Posibil, anume această relatare legendară a determinat o cercetare destul de intensivă a tumulilor nistreni la sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX. De regulă, aceștia au fost investigați de către entuziaști din rândul nobilimii, iar unele descoperiri ajungeau chiar să fie expuse în primele colecții muzeale particulare de pe teritoriul Basarabiei (una dintre ele fiind, spre exemplu, Muzeul Antichităților Pontului Scitic din Chișinău, fondat de I. Surucean). Cercetarea regiunii a continuat și în perioada interbelică. În 1938, profesorul N. Moroșan a efectuat investigații arheologice și geologice în împrejurimile satului Copanca (atunci – jud. Tighina). Cu acest prilej au fost descoperite unelte paleolitice din silex, ceramică de epoca bronzului, fragmente de amfore grecești și a fost dezvelit un mormânt din primele secole ale erei noastre. În vara aceluiași an a fost săpat un tumul, care conținea patru morminte, lăsate, după toată probabilitatea, de nomazii medievali¹.

¹ Moroșan 1939a, 23; Moroșan 1939b.

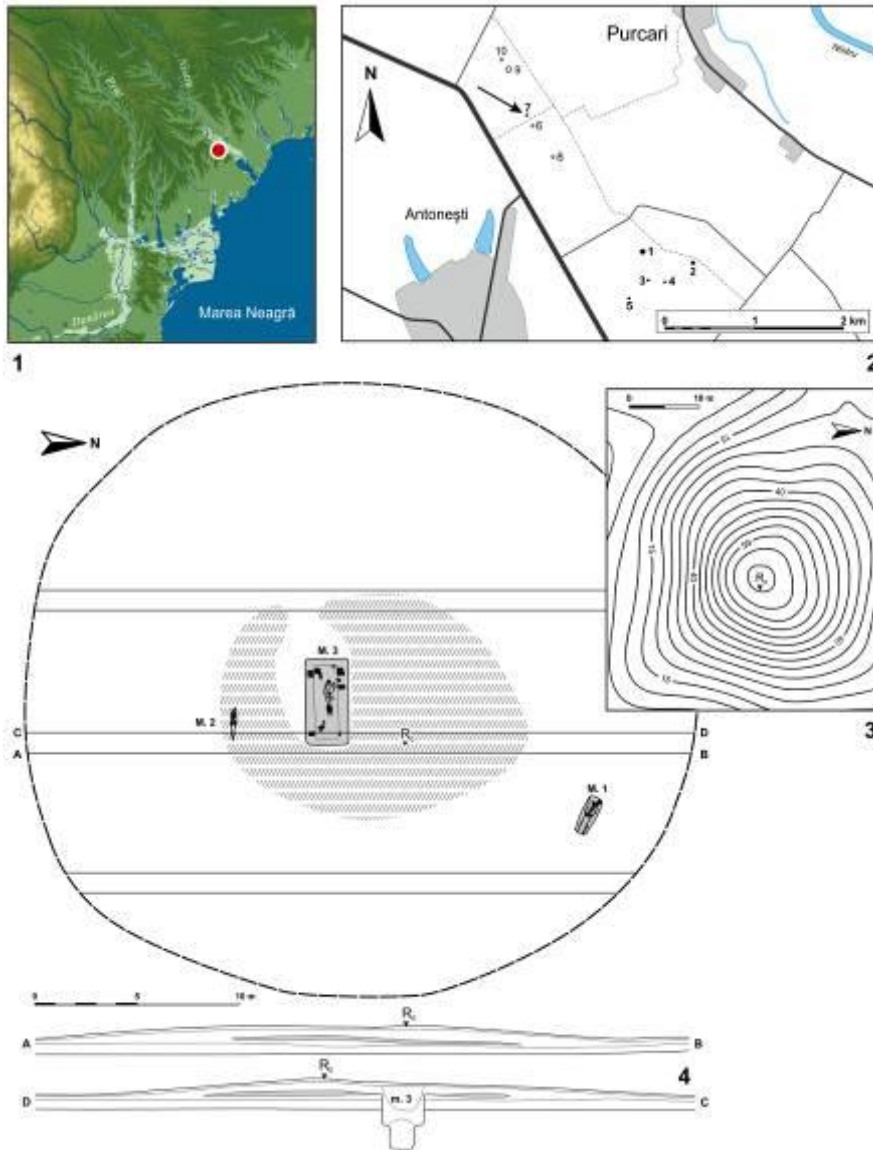

Fig. 1. Localizarea și planul general al tumulului nr. 7 de lângă Purcari: 1. localizarea satului Purcari; 2. planul grupului tumular (după Jarovoj 1990, cu completări); 3. planul topografic al tumulului nr. 7; 4. planul general al tumulului nr. 7 / *Location and plan of barrow 7 near Purcari: 1. Purcari village; 2. Plan of Purcari tumular group (after Yarovoy 1990, with additions); 3. Topographic plan; 4. General plan of barrow 7.*

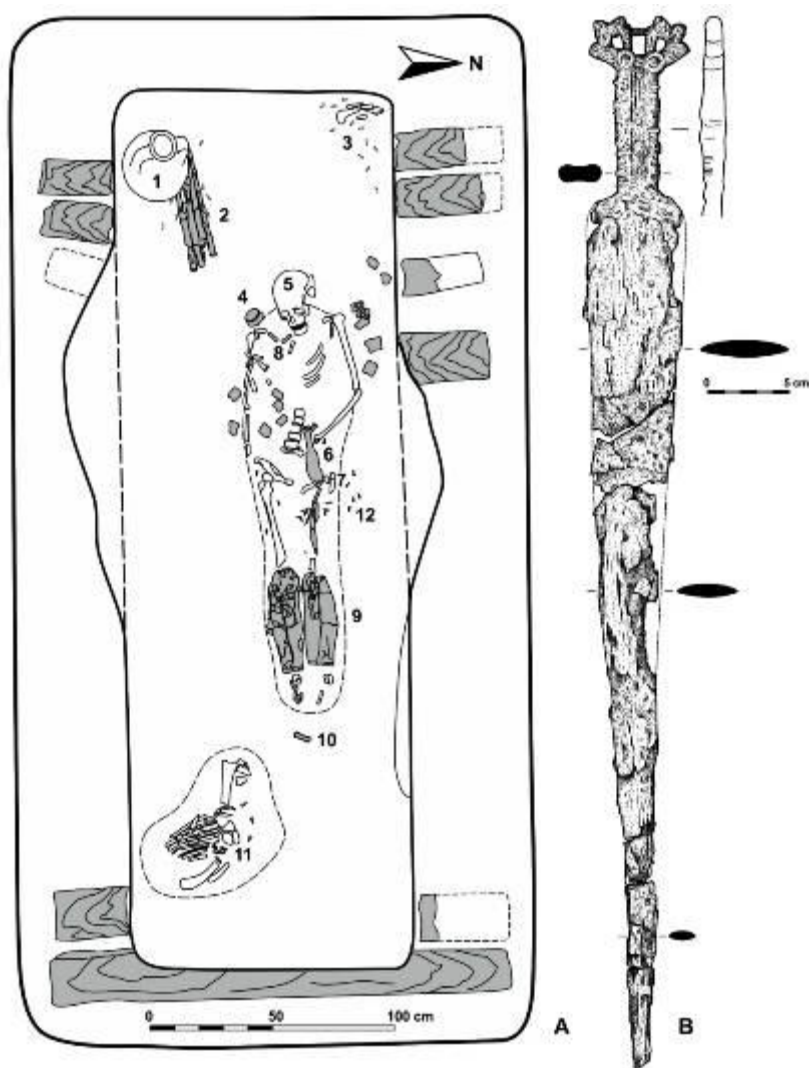

Fig. 2. Purcari, tumulul nr. 7, planul mormântului nr. 3 (A – 1. amforă; 2. vârfuri de lance; 3. aglomerare de oase de animale și vârfuri de săgeți; 4. „solniță” cu firnis negru; 5. aplice și cataramă din bronz; 6. akinakes; 7. cuțit; 8. tuburi din fier; 9. cnemide din bronz; 10. tub de înmănușare din fier de la lance; 11. aglomerare de oase de vite cornute mari; 12. concentrare de vârfuri de săgeți) și akinakesul (B) / Purcari, barrow 7. Plan of grave no. 3: (A – 1. amphora; 2. iron spearheads and javelins; 3. concentration of animal bones and arrowheads; 4. black-glazed saltcellar; 5. bronze plaques and buckle; 6. akinakes; 7. knife; 8. iron spear sockets; 9. bronze greaves (cnemides); 10. iron spear or javelin socket; 11. cattle bones concentration; 12. concentration of arrowheads and the akinakes (B).

Cercetarea consecventă și sistematică a siturilor tumulare de la Nistrul de Jos a început abia în anii '50, ca rezultat al eforturilor expedițiilor conduse de T.S. Passek, A.I. Meljukova, G.P. Sergheev, G.B. Fiodorov. Perspectiva cercetărilor din regiune a fost alimentată de descoperirile unor noi complexe arheologice remarcabile — morminte tripoliene târzii, aplica scitică din Răscăieți, mormântul cu *akinakes* identificat între satele Tudora și Palanca, renumitul tezaur de la Olănești. În 1959-1960 au fost realizate primele săpături sistematice postbelice ale unor complexe tumulare. Un nou capitol în cercetarea tumulilor de pe malul drept al Nistrului de Jos a început în 1978, când, în cursul lucrărilor *Expediției de salvare din Suvoorovo*, au fost excavați 19 tumuli lângă satele Răscăieții Noi, Purcari și Olănești, în urma cărora a fost descoperit un material arheologic abundent și deosebit de interesant, aparținând diferitelor perioade istorice, de la eneolitic la evul mediu². Anii '90 ai sec. XX au avut un impact negativ asupra științei arheologice din spațiul ex-sovietic, inclusiv din Republica Moldova. Dacă la sfârșitul anilor 1980 – începutul anilor 1990 erau efectuate cercetări de amploare a vestigiilor tumulare în întreg bazinul nistrean (mai ales, în cursul inferior), timp de două decenii, între 1991-2011 (Purcari), nu a fost săpat nici un complex tumular pe malul drept al Nistrului. Ultimii tumuli cercetați între Prut și Nistru a fost cei de la Doina (din păcate, nici acolo cercetările nu au fost duse până la capăt³) și de lângă Crihana Veche, raionul Cahul, în bazinul Prutului⁴. Remarcăm, însă, că pe malul stâng al Nistrului cercetările diverselor complexe tumulare nu au fost întrerupte, între anii 1992-2012 fiind săpați mai mulți tumuli interesanți, incluzând binecunoscuta necropolă de lângă Hlinaja⁵.

Cercetarea tumulului nr. 7 de la Purcari

În toamna anului 2011, colaboratorii Institutului Patrimoniului Cultural al Academia de Științe a Republicii Moldova au efectuat cercetări arheologice⁶ pe teritoriul comunei Purcari (Fig. 1/1) (raionul Ștefan Vodă, Republica Moldova). Scopul cercetărilor l-a constituit investigarea unui tumul situat în zona de extindere a plantațiilor de viță-de-vie de pe teritoriul interprinderii „Vinăria Purcari SRL”. Primele cercetări ale grupului tumular din preajma com. Purcari au fost realizate de către E. Jarovoj în anii 1978-1980.

² Jarovoj 1990; Jarovoj, Brujako 2000.

³ vezi Bubulič 1992.

⁴ Agulnikov 1997, 253.

⁵ Tel'nov, Četverikov, Sinika 2012, 5-6.

⁶ Investigațiile arheologice au fost sprijinite și de „Vinăria Purcari” SRL și ONG „Oium”. Totodată aducem sincere mulțumiri dr. H.M. Shepard, O. Caț, A. Dereza, V. Pașa și conducerii „Vinăria Purcari” SRL, în persoana domnului V. Căptari, fără ajutorul cărora investigațiile ar fi fost imposibile.

Atunci au fost investigați tumulii 1-5 (Fig. 1/2). Unul dintre aceștia conținea un mormânt scitic principal (mormântul 4, tumulul 4), iar în alți doi au fost cercetate morminte scitice secundare (mormintele 5 și 6, tumulul 1)⁷. Tumulul 7⁸, care a constituit obiectul investigațiilor din anul 2011, era situat pe un platou înalt, la cca. 2,50 km sud-vest de com. Purcari. Anual, suprafața movilei a fost afectată de lucrările agricole. Către anul 2011, înălțimea tumulului era de 0,75 m, de la suprafața actuală de călcare și de 1,20 m de la nivelul antic, iar diametrul măsoara 36 m (Fig. 1/3, 4)⁹. În total au fost cercetate 3 morminte, unul atribuit turanicilor târzii și celelalte două, printre care și mormântul principal (nr. 3), fiind scitice (Fig. 1/4). Luând în considerație că materialele tumulului 7 de la Purcari au constituit deja obiectul unei publicații separate¹⁰, aici vom stăruii doar asupra celei mai importante descoperiri și anume mormântul principal nr. 3.

Mormântul nr. 3

Mormântul nr. 3 (Fig. 2/A; 3/1) a fost identificat în partea centrală a tumulului, la 2,50 m distanță de R₀, la o adâncime de 1,30 m. Solul provenit în urma săpării gropii mormântului a fost depus pe nivelul antic de călcare, în apropierea acesteia, având o formă ovală neregulată cu dimensiunile de cca. 15 × 11 m. În plan, groapa funerară avea o formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, fiind orientată pe axul est-vest. Mai aproape de mijlocul gropii a fost amenajată o treaptă cu dimensiunile de 4,20 × 2,15 m, adâncimea sesizată în profil fiind 1,50 m, lățimea treptei 0,45-0,50 m. La nivelul treptei au fost cercetate resturile unor bârne din lemn, dispuse perpendicular peste axul lung al gropii, cu dimensiunile de cca. 1,90 × 0,20 m. Au fost dezvelite urme de la șapte astfel de bârne, însă, admitem că în vechime numărul acestora era mai mare. În profil au fost surprinse resturile unei construcții din lemn de tipul unui „acoperiș” triunghiular în secțiune. Părțile inferioare ale bârnelor acestei construcții au fost plasate peste cele dispuse orizontal. Lungimea acestor elemente ale „acoperișului” era de 0,70 m, iar grosimea de 4-5 cm. În urma degradării lemnului și sub presiunea solului, construcția respectiva s-a prăbușit, în groapă pătrunzând un sol închis la culoare, provenit din umplutura mantalei tumulului. În urma prăbușirii construcției din lemn și a alunecării solului în groapă, a fost afectată partea centrală a pereților și, cum s-a constatat ulterior, o bună parte din inventarul funerar.

⁷ Jarovoj 1990, 225.

⁸ Tumulul nr. 6, aflat la 75 metri spre sud de tumulul nr. 7, nu a fost săpat.

⁹ Tumulul a fost săpat prin intermediul unor secțiuni paralele cu lăsarea a trei martori stratigrafici, cu lățimea de 1,00 m, pentru fixarea profilelor, orientați pe linia nord-sud. Adâncimile și distanțele au fost măsurate de la punctul de referință R₀ – punctul cel mai înalt, central al tumulului (Agulnikov 2012, 4).

¹⁰ Agulnikov *et alii* 2013.

Fig. 3. Purcari, tumulul nr. 7, mormântul nr. 3: 1. vedere generală; 2. cnemidele din bronz; 3. akinakes-ul din fier / Purcari, barrow 7, grave no. 3: 1. general view; 2. bronze greaves (cnemides) in situ; 3. remains of iron akinakes.

Camera funerară avea o formă dreptunghiulară alungită, cu dimensiunile 3,60 × 1,20 m, adâncimea de la nivelul treptei – 1,10 m. Umplutura gropii constă într-un sol negru (cernoziom) în amestec cu sol brun-deschis și lut galben. În partea superioară a umpluturii gropii solul era de culoare neagră, fiind provenit din corpul mantalei în urma degradării construcției din lemn. Compoziția umpluturii sesizată în profil a fost următoarea: strat vegetal, sol arabil – 0,10-0,15 m; sol negru consistent – 0,85 m; umplutura primei trepte – sol negru în amestec cu sol brun – 0,10-0,35 m. În umplutura camerei funerare se întâlneau fragmente mici sporadice din bârne de lemn, fragmente de oase umane, vârfuri de săgeți din bronz cu trei aripioare și elemente provenite de la armura defunctului. Pereții camerei funerare au fost acoperiți cu un strat de vopsea de culoare albă (probabil var sau cretă) (Fig. 3/1).

Defunctul a fost depus în partea centrală a camerei funerare în poziție întinsă pe spate, cu capul orientat spre vest (90°) și fața în sus (Fig. 2/A). Mâna dreaptă era întinsă de-a lungul corpului, iar cea stângă era îndoită din cot și așezată pe bazin, falangele erau deranjate de rozătoare, picioarele întinse. Sub schelet au fost surprinse resturile unui strat subțire organic, a cărui formă repeta întocmai conturul figurii umane (probabil, resturile rogojinii sau a unor haine). Deasupra oaselor cutiei toracice se aflau câteva plăcuțe-solzi din fier provenite de la armură, tuburi alungite din fier (Fig. 2A/8), bile sferice din fier de tip *vorvorka*¹¹ – elemente de fixare a armurii, fragmentele unei plăcuțe concave din bronz. Pe oasele craniului au fost depistate o cataramă circulară din bronz și patru plăcuțe concave din bronz cu buclă pe interior (Fig. 2A/5). Lângă umărul drept a fost depus un vas miniatural acoperit cu firnis negru (Fig. 2A/4). Pe partea stângă a defunctului, mai aproape de osul femurului, se afla un pumnal din fier de tip *akinakes* (Fig. 2A/6; 2B; 3/3), lângă care au fost descoperite mai multe de vârfuri de săgeți (Fig. 2A/12) și urme de putregai provenite de la un obiect din lemn sau piele (probabil, carcasa unei tolbe) dar și un cuțit din fier cu mâner din bronz (Fig. 2A/7). Oasele tibiei și fibulei membrilor inferioare au fost acoperite cu două cnemide din bronz (Fig. 2A/9; 3/2), iar lângă tălpile defunctului se aflau câteva vârfuri de săgeți. În colțul sud-vestic al camerei funerare, puțin săpată în podea, se afla o amforă (Fig. 2A/1), lângă care se aflau patru vârfuri de lance de tipuri diferite (Fig. 2A/2) și vârfuri de săgeți din bronz. În colțul de nord-vest al camerei funerare se aflau câteva oase de vită mare cornută și o altă concentrare de vârfuri de săgeți (Fig. 2A/3). Lângă peretele de nord-vest al camerei funerare a fost găsită o aplică masivă metalică cu resturi de piele putrezită (element al armurii), lângă care se

¹¹ Termenul de *vorvorka* este preluat din literatura de limbă rusă, însemnând un element vestimentar al războinicului sau parte componentă a garniturii pentru cal, reprezentând un pandantiv terminal îmbrăcat pe șnur sau șiret, de formă conică cu orificiu longitudinal, executat din bronz, fier sau aur.

aflau plăcuțe-solzi separate din componența armurii. În colțul de sud-est al camerei funerare se aflau mai multe oase de vită mare cornută – probabil, resturile hranei funerare (Fig. 2A/11). Printre oase se afla un cuțit din fier, cu mâner din os și lama curbată, precum și vârfuri de săgeți din bronz. Sub oasele de animale s-au observat urmele unui strat subțire de putregai de culoare cafenie-închisă.

Resturile scheletice aparțin unui individ de sex masculin cu vârsta de 30-35 ani¹². Din scheletul cranian lipsesc oasele temporale, mare parte din baza craniului, arcul zigomatic drept și bolta palatină. Cutia craniană este de dimensiuni mari, de formă ovoidă. Osul occipital este foarte larg, cu relief slab dezvoltat. Apofizele mastoide sunt macrodimensionate. Osul frontal este lat. Relieful supraorbital este extrem de pronunțat. Scheletul facial este de dimensiuni mijlocii, cu profilare orizontală și verticală pronunțate. Regiunea nazală (subglabulară) este profilată, orbitele sunt joase și au fosa dreptunghiulară. Arcul alveolar prezintă prognatism accentuat. Luând în considerație măsurătorile absolute și cele relative (proporțiile) ale craniului, acest individ se înscrie, din punct de vedere tipologic, în seriile craniologice scitice și tracice târzii de pe teritoriul Ucrainei, Basarabiei și României¹³. Caractere precum profilarea accentuată a nasului, feței dar și prognatismul alveolar accentuat, include craniul analizat în seriile caracteristice Orientului Mijlociu¹⁴. Starea de conservare a scheletului postcranian este precară. Oaselor coxale le lipsesc epifizele proximale. Tibiile și fibulele sunt reprezentate doar prin epifizele distale ale zonelor diafizare corespunzătoare (fragmentare). Ambele humerusuri, dar și oasele antebrațului stâng (radiusul și ulna) sunt bine conservate în timp ce oasele antebrațului drept lipsesc. Celelalte porțiuni scheletice sunt extrem de fragmentate și incomplet reprezentate. Osatura nu este robustă. Nici din punct de vedere a lungimilor, oasele postcraniane nu se încadrează în categoriile mari. Pe toate oasele lungi, relieful este extrem de pronunțat, atât în zonele apendiculare de pe partea stângă, cât și pe cele din partea dreaptă. Aceste date ne sugerează că individul analizat a depus în timpul vieții un efort fizic considerabil care i-a suprasolicitat simetric întreg corpul.

Inventarul mormântului

1. Amforă din lut roșiatic, cu piciorul profilat în formă de ciupercă. Se afla în colțul de sud-vest al gropii funerare, la 0,50 m spre sud-vest de craniul defunctului, fixată în poziție verticală. Buza profilată este bine evidențiată. Torțile sunt netede, neprofilate. Suprafața vasului este de culoare portocalie-deschisă, partea

¹² Determinările antropologice au fost realizate cu amabilitate de către A. Varzari, doctor în științe biologice, colaborator al Institutului de Ftiziopneumologie „Chiril Draganiuc” (Chișinău). Ne exprimăm și pe această cale recunoștința pentru determinările făcute.

¹³ Konduktorova 1972; Velikanova 1975.

¹⁴ Alekseev 1974.

- inferioară a buzei este vopsită cu o substanță roșie (Fig. 5/1a). Lângă una din torți se observă urme de smoală de culoare neagră. Dimensiuni: înălțimea vasului – 62 cm; diametrul buzei – 9,50 cm; diametrul maxim al corpului – 26 cm; înălțimea torților – 21 cm; diametrul piciorului – 6 cm (Fig. 4/1; 5/1). Pe gâtul amforei a fost aplicată o șampilă în două rânduri (Fig. 4/1a; 5/1b).
2. Vârf de lance cu tubul de înmănușare alungit, lama foliformă, cu două tășuri și vârful ascuțit. Dimensiuni: lungimea – 54 cm; lungimea lamei – 35 cm; lățimea maximală a lamei – 4 cm; lungimea tubului de înmănușare 18 cm; diametrul tubului de înmănușare – 3 cm; la bază – 2,5 cm (Fig. 6/ 1; 7/ 5).
 3. Vârf de lance cu tubul de înmănușare alungit, lama foliformă, cu două tășuri și vârful ascuțit. Pe manșon se afla o bilă metalică de tip *vorvorka* cu diametrul de 1,50 cm, alipită datorită coroziunii. Dimensiunile aproximativă a obiectului reconstituit: lungimea cca. – 38 cm; lungimea lamei – 26 cm; lățimea maximală a lamei – 3,5 cm; lungimea tubului de înmănușare – 12 cm; diametrul tubului de înmănușare – 3 cm; diametrul manșonului în locul de trecere spre lamă – 2,50 cm (Fig. 6/ 3; 7/ 4).
 4. Vârf de lance cu tubul de fixare al cozii cilindric, alungit, lama foliformă. Pe manșon, mai aproape de bază, se afla o bilă metalică de tip *vorvorka* cu diametrul de 1,50 cm, sudată datorită coroziunii. Dimensiunile aproximative a obiectului reconstituit: lungimea cca. – 52 cm; lungimea lamei – 9,80 cm; lățimea maximală a lamei – 2,00 cm; diametrul tubului de înmănușare – 3,20 cm; la baza manșonului se află un inel cu înălțimea de – 1,20 cm (Fig. 6/2; 7/6).
 5. Tot aici se afla încă un vârf de lance cu tubul de înmănușare conic, alungit și lama alungită, mai îngustă spre mijloc, romboidală în secțiune. Dimensiuni: lungime – 46 cm; lungimea manșonului – 11,50 cm, diametru – 2,70 cm. La baza manșonului se află un inel cu diametrul de – 3,20 cm și înălțimea până la – 1 cm. Lungimea lamei – 5,80 cm; lățimea – 2,30 cm. Pe manșon se afla o bilă metalică de tip *vorvorka*, diametrul de – 1,80 cm, alipită în rezultatul coroziunii (Fig. 6/6; 7/7);
 6. Pe craniu (osul frontal) se aflau trei plăcuțe concave din bronz, cu buclă pe interior. Diametrul – 0,40-0,50 cm (Fig. 8/25).
 7. Lângă palma brațului stâng se aflau 21 vârfuri de săgeți din bronz cu trei muchii. Săgețile pot fi împărțite în două tipuri: primul cu buclă alungită și cu terminațiile aripioarelor neevidențiate, al doilea tip cu buclă scurtă și cu terminațiile aripioarelor evidențiate. Dimensiunile variază între 2,40 – 3,30 cm. Metalul era acoperit cu o patină verzuie. (Fig. 4/2a).
 8. În segmentul sud-vestic al camerei funerare, lângă oasele de animale din ospățul funerar se afla o concentrare din 11 vârfuri de săgeți din bronz cu trei

- muchii. Toate sunt de același tip, diferențiindu-se doar prin dimensiuni. Acestea variază între 2,00–3,80 cm (Fig. 4/2c).
9. Lângă partea inferioară a brațului stâng a fost descoperit fragmentul unei scoabe dreptunghiulare din fier (element de fixare a unei eventuale amenajări din scânduri), una din terminații fiind ascuțită. Obiectul este puternic corodat. Dimensiuni: 3,50 × 2,50 cm (Fig. 8/19).
 10. Lângă umărul drept a fost depus un vas de dimensiuni reduse cu buza evazată și fundul inelar. Exemplarul a fost realizat la roată, ars uniform și complet. Vasul este acoperit cu firnis negru. Dimensiuni: înălțime 3,00 cm, diametrul fundului 7,20 cm, diametrul buzei 7,40 cm (Fig. 5/2; 8/27).
 11. În zona cutiei toracice se afla un tub cu baza îngroșată. În interiorul acestuia se observă urme de substanță organică de culoare brună. Dimensiuni: 6,80 × 2,30 cm, diametrul la bază – 2,40 cm; în partea superioară – 1,70 cm (Fig. 8/20).
 12. Alături se afla un alt tub alungit de formă cilindrică cu baza îngroșată. În interiorul tubului se observă urme de putregai de culoare brună. Dimensiuni: 7,00 × 2,20 cm; diametrul la bază 2,00 cm; în partea superioară 1,30 cm (Fig. 8/21). Probabil, astfel de piese au fost folosite pentru fixarea armurii sau scutului de tipul celor reprezentate pe pieptenele scitic din aur descoperit în tumulul de la Soloha (Fig. 10).
 - 13-17. În zona cutiei toracice se afla o concentrare de bile circulare din fier de tip *vorvorka* (Fig. 8/22), puternic corodate, cu diametrul cuprins între 1,50–2,50 cm și orificiu cu diametrul de 0,20–0,30 cm.
 18. În zona coastelor a fost descoperit un tub de înmănușare de la lance, de formă cilindrică, puțin lărgit spre bază. Pe interior au fost semnalate urme de putregai de nuanță brună-închisă, provenit de la lemnul cozii, precum și un vârf de săgeată cu trei aripioare din bronz, utilizat, probabil, pentru a fixa coada. Lungimea vârfului de săgeată – 2,50 cm. Lungimea părții păstrate a tubului – 5,20 cm; diametrul orificiului – 1,00 cm (Fig. 6/9).
 19. Fragmentul unui alt tub cilindric puțin lărgit spre bază și prevăzut cu verigă se afla în zona vertebrelor scheletului. Dimensiuni: lungimea fragmentului – 7,00 cm; lățimea în partea superioară – 2,00 cm; lățimea în partea inferioară – 3,50 cm (Fig. 6/4). Suprafața este corodată, dar starea de păstrare destul de bună.
 20. Încă un tub, cu dimensiunile puțin reduse față de descoperirile precedente, prevăzut cu verigă, a fost găsit în zona cutiei toracice. Lungimea – 4,30 cm; diametrul – 2,00-2,50 cm (Fig. 6/8).
 21. În aceeași zonă se afla fragmentul încă unui tub cu lungimea de până la 6,80 cm, lățimea de 3,50 cm (Fig. 6/5).

- 22-23. În regiunea toracelui au mai fost găsite două piese aplatizate de tip *vorvorka*, cu orificiu. Diametrul – 3,50 cm, diametrul orificiului – 0,50 cm (Fig. 8/23-24).
24. Tot în regiunea toracelui, lângă vertebre, a fost găsit fragmentul unei scoabe dreptunghiulare din fier. Dimensiunile piesei reconstruite: 3,00 × 2,00 cm (Fig. 8/19).
25. În zona cutiei toracice a fost atestată o concentrare din 17 plăcuțe metalice de fier, parte componentă a unei armuri formată din „solzi” ovoidali, prinși cu nituri din fier. Pe unele exemplare s-au păstrat urmele unui suport din lemn sau piele (Fig. 9/3). Dimensiunile acestora variau de la 12,00 × 7,00 cm până la 6,00 × 5,00 cm (Fig. 8/1-16; Fig. 9/3-4).
26. Pe oasele craniului a fost identificată o cataramă circulară cu spin, executată din bronz. Diametru – 2,00 cm, lungimea spinului – 1,50 cm (Fig. 8/26).
27. Lângă brațul stâng al defunctului, deus peste bazin, se afla un pumnal din fier de tip *akinakes*, dispus puțin oblic față de corp. Lama relativ masivă se îngusta treptat spre vârf, cu două tășuri, fiind ovală în secțiune. Mânerul este oval, îngroșat pe margini, cu o adâncitură la mijloc. Pe centrul mânerului au fost aplicate trei caneluri. Pe suprafața mânerului s-au păstrat pe alocuri resturile unui înveliș, care imita sârma torsionată. Terminația este schematică, în formă de antene cu volute pe margine, care sunt redată în formă de capuri stilizate de păsări prădătoare (grifoni), unite prin intermediul unei bare transversale. Garda lipsea, însă baza mânerului era îngroșată. Dimensiuni: lungimea totală – 54,50 cm; lungimea lamei – 52,00 cm; lățimea bazei – 6,00 cm; pe centru – 4,50 cm; la vârf – 1,00 cm; lungimea mânerului – 12 cm; dimensiunile terminației – 5,90 × 3,10 cm; lățimea mânerului (în secțiune) – 2,60-3,00 cm, spre lamă se lărgeste la 5,50 cm (Fig. 2/B; 3/3; 6/7; 8/3). Pe toată suprafața lamei s-a păstrat un strat de urme de lemn de culoare brună, ce provine probabil de la o teacă.
28. Lângă *akinakes* se afla un cuțit din fier, având lama curbă cu un tăș și mânerul dreptunghiular alingit. Mânerul a păstrat urmele unei aplicații din os, fixată cu un nit din fier. Dimensiuni: lungimea totală – 12,70 cm, lungimea lamei – 9,60 cm, lățimea către mijloc – 2,50 cm, la vârf – 0,50 cm. Lungimea mânerului – 3,40 cm, lățimea – 2,20 cm (Fig. 7/1; 8/17).
29. În colțul de sud-est al camerei funerare, în zona ospățului funerar, a fost deus un cuțit din fier cu lama curbă, cu un tăș și vârful ascuțit. Mânerul avea o formă dreptunghiulară alungită și a păstrat urmele unei aplicații din os prinse cu două nituri din fier. Dimensiuni: lungimea totală – 13,20 cm; lungimea lamei – 9,30 cm; lățimea către mijloc – 2,20 cm; la vârf – 0,50 cm. Lungimea mânerului – 4,00 cm; lățimea – 2,00 cm (Fig. 7/2; 8/18).
30. Pe gambele picioarelor se aflau două cnemide din bronz. Până la finisarea lucrărilor de restaurare, despre forma lor putem judeca doar în baza unui

singur exemplar (cel stâng) (Fig. 9/2). Pe lângă aceasta, pe cnemida dreaptă (Fig. 9/1) au putut fi observate urme clare de reparare (printre fragmente fiind descoperită o plăcuță din bronz cu dimensiunile cca. 10,00 cm, cu orificii realizate pe toată marginea, iar grosimea foi de metal fiind diferită de celelalte fragmente (Fig. 9/1b)). Pe partea interioară a cnemidelor s-au păstrat urme de fetru cu orificii, care corespund celor de pe cnemide, și urme de șireturi (Fig. 9/1a) de la suportul ce asigură fixarea pieselor de picioare. Lungimea totală – 40–41 cm, lățimea – 15–16 cm. Genunchii și mușchii gambei sunt redați în relief, partea de jos este puțin îndoită spre exterior. În partea de sus și de-a lungul marginii inferioare au fost perforate orificii peste fiecare 0,90-1,00 cm.

Ritul funerar

Groapa mormântului nr. 3 aparține variantei 4 a tipului I al gropilor funerare scitice după V. Olhovskij¹⁵ – gropi simple cu treaptă de-a lungul pereților lungi, fiind caracteristică, la modul general, pentru sec. IV-III î.Hr. Pe de altă parte, necropola scitică cea mai apropiată de Purcari cu un asemenea tip de groapă este datată la sfârșitul sec. V – începutul (primele decenii) sec. IV î.Hr.¹⁶. Structurile din lemn ce acoperă gropile sunt atestate la 25% din mormintele din sec. VII-V î.Hr., în timp ce în sec. IV-III numărul lor se reduce aproape de patru ori¹⁷. Lutuala fundului și a pereților gropilor este caracteristică mai ales pentru mormintele în catacombe¹⁸; lutuală albă a fost semnalată pe bârnele ce acopereau mormântul principal (nr. 2) din tumului 1 de sec. IV-III de lângă Tiraspol¹⁹.

Ceramica antică de import și cronologia tumulului de lângă Purcari

„Solnița” attică cu firnis negru, aparține tipului solnițelor cu pereții concavi (*saltcellar with concave walls*)²⁰, la rândul său, reprezentat prin două serii, cu fund plat sau adâncit. Exemplele cu fundul plat sunt răspândite în perioada arhaică și persistă până la mijlocul sec. V î.Hr., în timp ce vasele cu fundul adâncit, din care face parte piesa din Purcari, sunt caracteristice și pentru sec. IV î.Hr.²¹.

¹⁵ Ol'hovskij 1991, Tab. 1.

¹⁶ Sinika 2007, 178.

¹⁷ Ol'hovskij 1991, 25.

¹⁸ Ol'hovskij 1991, 32.

¹⁹ Haheu 1990, 121.

²⁰ Sparkes, Talcott 1970, Fig. 9, Pl. 34, no. 936-938.

²¹ Sparkes, Talcott 1970, 136-37.

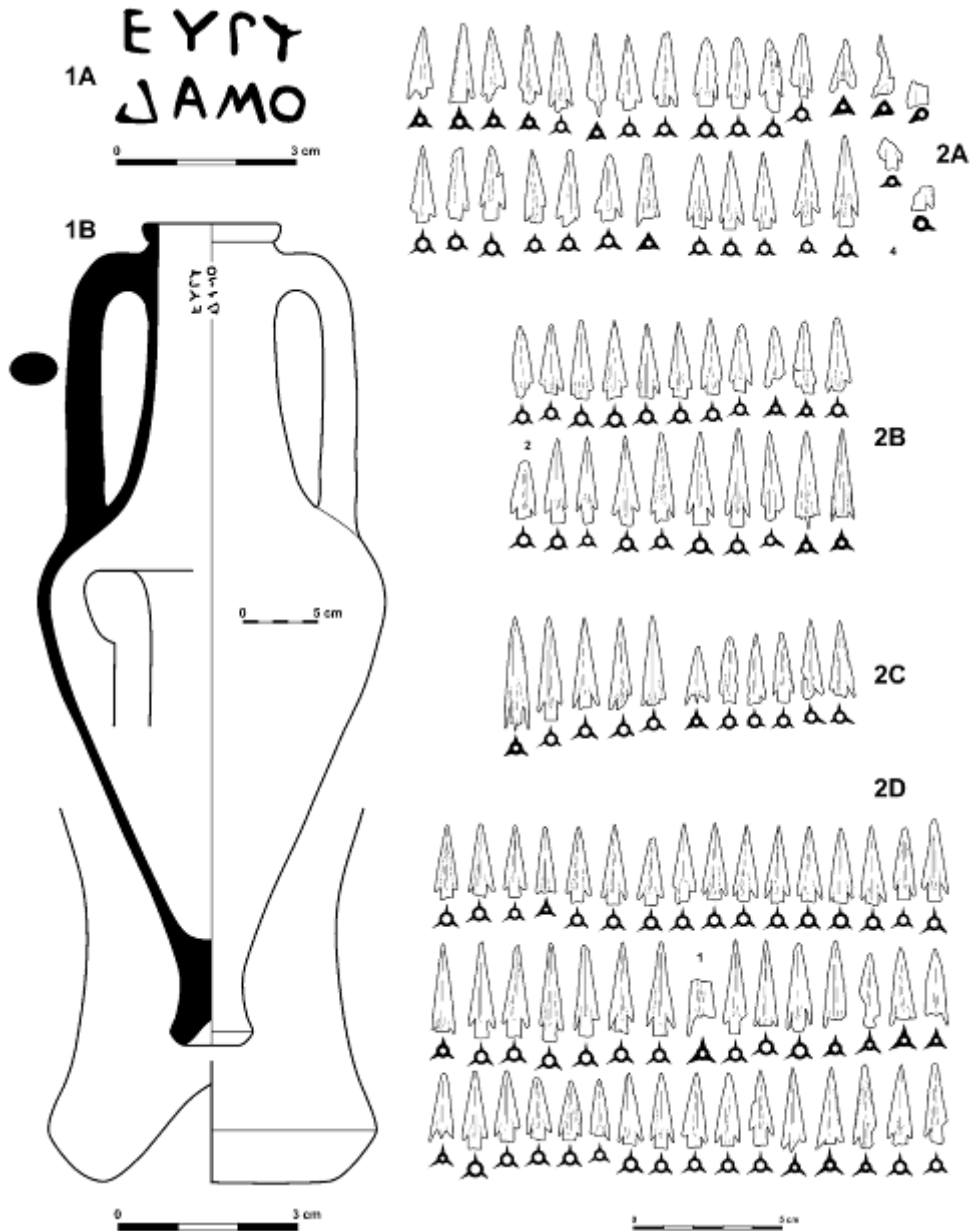

Fig. 4. Purcari, tumulul nr. 7: Amfora (1) și vârfulurile de săgeți (2) din mormântul nr. 3 / Purcari, barrow 7. Amphora (1) and arrowheads (2) from grave no. 3.

Fig. 5. Purcari, tumulul nr. 7. Ceramica grecească de import din mormântul nr. 3: 1. Amfora; 1A. gâtul amforei cu urme de vopsea roșie; 1B. ștampila; 2. „solnița” cu firnis negru / Purcari, barrow 7. Ancient imported vessels from grave no. 3: 1. Amphora; 1a. amphora's neck with remains of red paint; 1b. stamp; 2. black-glazed saltcellar.

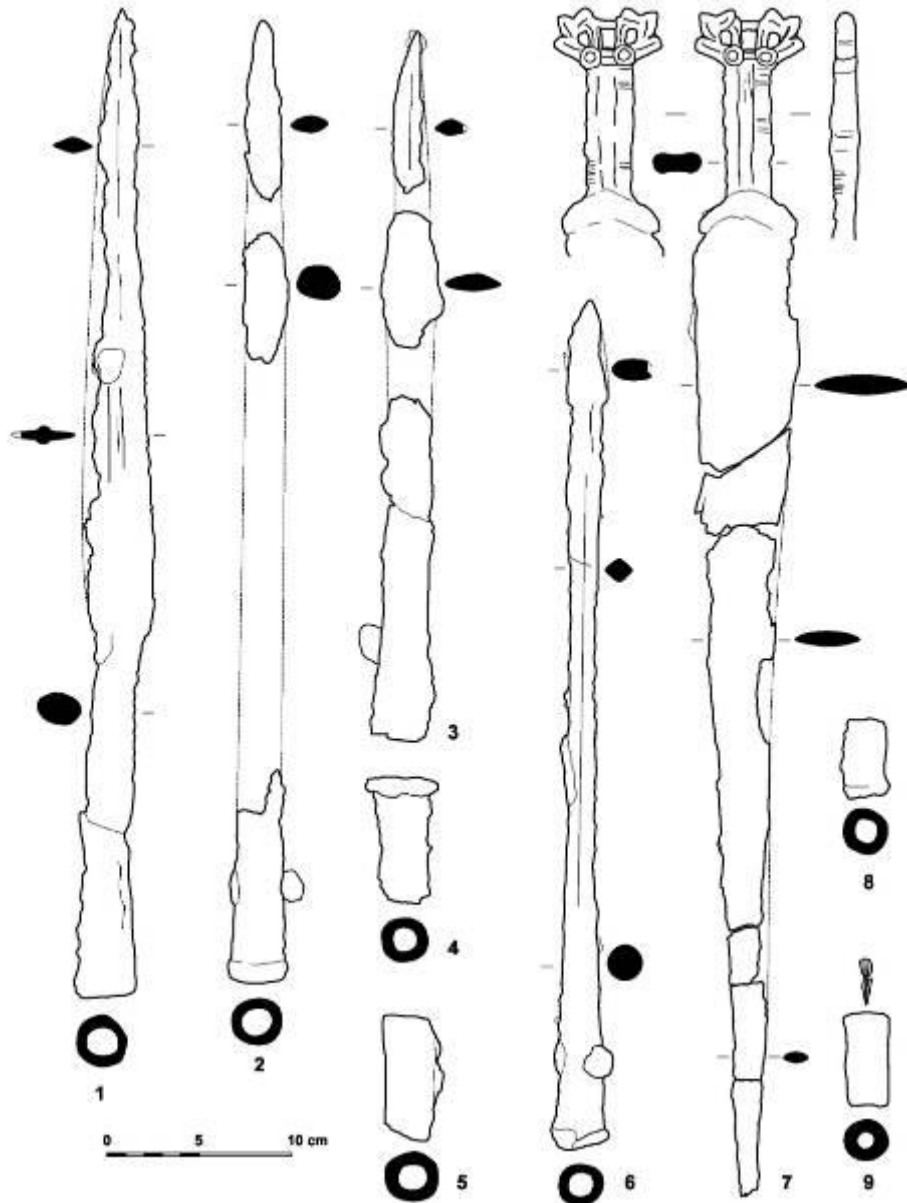

Fig. 6. Purcari, tumulul nr. 7. Piese de armament din mormântul nr. 3: 1, 3. vârfuri de lance din fier ; 2, 6. vârfuri de lance de alt tip din fier; 4-5, 8-9. fragmente de tuburi de înmănușare din fier (9 – tubul cu vârf de săgeată din bronz); 7. *akinakes* din fier // Purcari, barrow 7. Armament from grave no. 3: 1, 3. Iron spearheads; 2, 6. Iron javelins; 4-5, 8-9. Fragments of spear sockets (9 – socket with a bronze arrowhead); 7. Iron *akinakes*.

Fig. 7. Purcari, tumulul nr. 7, piese din mormântul nr. 3: 1-2. cuțite din fier cu mânere din os; 3, 3a. *akinakes* din fier, 4-5. vârfuri de lance din fier; 6-7. vârfuri de lance de alt tip din fier / Purcari, barrow 7, Grave no. 3, Grave artefacts: 1-2. Iron knives with bone handles; 3-3a. Iron *akinakes*; 4-5. Iron spearheads; 6-7. Iron javelins.

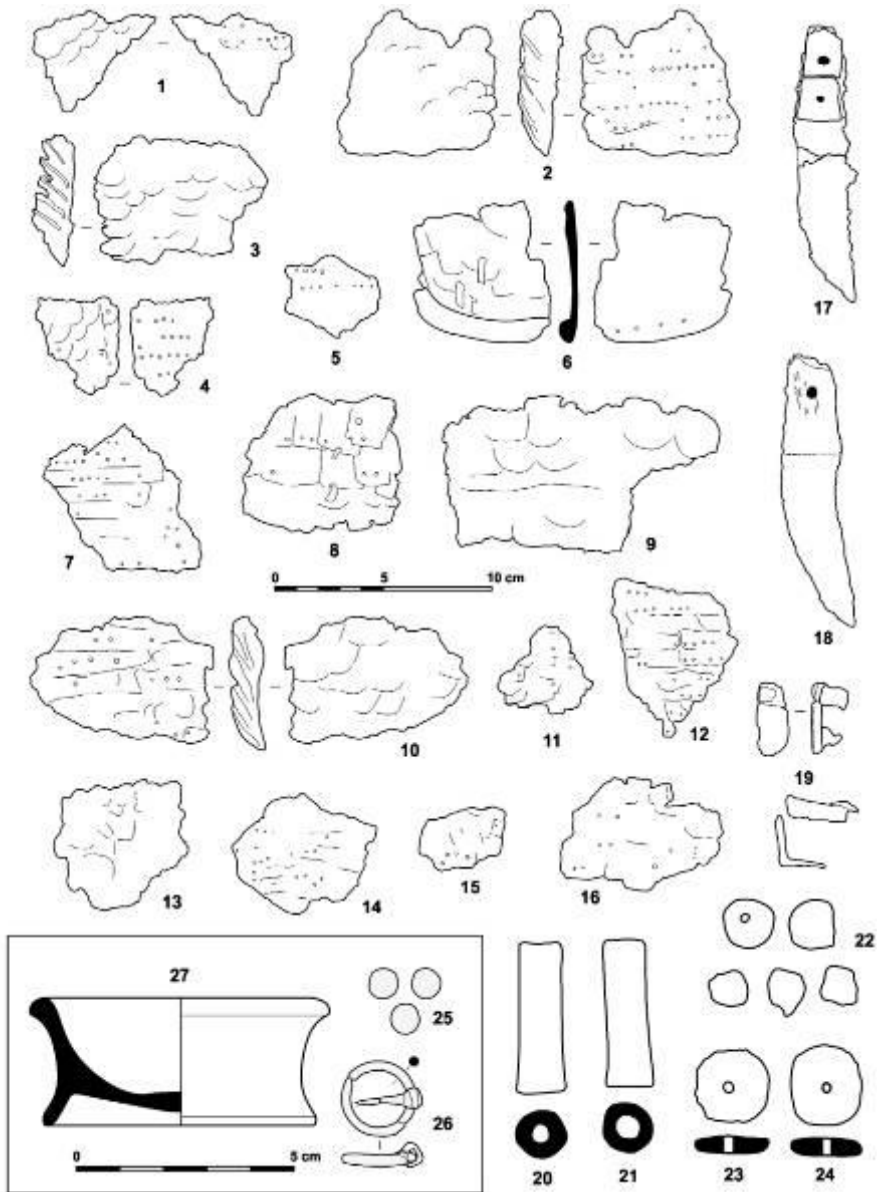

Fig. 8. Purcari, tumulul nr. 7. Inventarul mormântului nr. 3: 1-16. fragmente de armură; 17-18. cuțite din fier cu mânere din os; 19. scoabe din fier; 20-21. tuburi din fier; 23-24. *vorvorka* din fier; 25. aplice din fier; 26. cataramă din bronz; 27. „solniță” cu firmis negru / Purcari, barrow 7, grave no. 3. Grave goods: 1-16. Fragments of body armor, 17-18. Iron knives with bone handles; 19. Iron staples; 20-21. Iron sleeves; 23-24. Iron finials; 25. Bronze plaques; 26. Bronze buckle; 27. Black-glazed saltcellar.

Fig. 9. Purcari, tumulul nr. 7, armament defensiv din mormântul nr. 3: 1-2. cnemide din bronz (1a. fragment de suport din fetru cu șireturi); 3-4. fragmente de la armură / Purcari, barrow no. 7. Elements of panoply from grave 3: 1-2. Bronze greaves (1a. fragment of felt from inside of greaves); 3-4. Fragments of body armor.

Amfora confecționată din argilă roșiatică aparține tipului I timpuriu Heracleea²², care se datează la sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr. Ștampila în două rânduri EYPY | ΔAMO de pe gâtul amforei se referă la producătorul Εὐοῦδάμο(υ) din cadrul grupului producătorilor timpurii (GPT). Astfel de ștampile dispuse pe două rânduri sunt cunoscute în componența mai multor complexe din spațiul nord-pontic: morm. 64 și 68 (1910) din necropola Olbiei, puțul din anul 1992 din Chersonesos sau beciul nr. 2 (1960) din Nikonion²³. Pe lângă acestea, ștampile asemănătoare au fost identificate pe gâturile amforelor depuse cu ocazia ospățului funerar în șanțul tumulului nr. 28 de lângă Plavni²⁴ și din tumulul 2γ de la Petuhovka²⁵. Aceste complexe au fost datate de către S. Yu. Monahov în anii '90 ai sec. IV î.Hr. După părerea lui V.I. Kac, Euridamos activa nu doar în limitele GPT, dar și în perioada primului grup de magistrați (GM)²⁶. Cu toate acestea, aplicarea ștampilelor cu unul sau două rânduri, ce conțin doar numele producătorului fără indicarea magistratului, a continuat, după S. Yu. Monahov, din anul 415 până la sfârșitul anilor '90 ai sec. IV î.Hr.²⁷ Astfel, luând în considerare cele spuse, tumulul 7 și mormintele 1 și 3, relativ sincrone, pot fi datate la sfârșitul nemijlocit al sec. V î.Hr. Deci, acest complex funerar completează seria de morminte de războinici sciți de pe Nistrul de Jos de la sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr.²⁸

Armamentul defensiv

Majoritatea armurilor cu plăcuțe-solzi descoperite în morminte scitice se datează la sfârșitul sec. V-IV î.Hr.²⁹ Ne este dificil să judecăm despre configurația panopliei de la Purcari, mai ales despre prezența unor asemenea elemente, precum cămașa-armură, pieptar, apărători la coapse, scut compozit ș.a. Cu toate acestea, putem presupune existența unor umerare din solzi pe suport din piele (Fig. 8/6; 9/3), care erau fixate de îmbrăcăminte prin intermediul unor *vorvorka* din fier (Fig. 8/22), procedeu ilustrat și pe pieptenele de la Soloha (Fig. 10/1). Astfel de umerare pe suport din piele sunt cunoscute nu doar din reprezentări; în muzeul Ashmolean din

²² Monahov 2003, 126-128.

²³ Monahov 1999, 167, 177, 207, 232.

²⁴ Andruh, Černov 1990, 157, Fig. 2: 2,4; Andruh 1995, 48, Fig. 8: 7, 18; Monahov 1999, 183.

²⁵ Mateevici 2007, 78.

²⁶ Kac 2007, 237, 429, anexa V, 1.

²⁷ Monahov 2003, 124. O altă opinie o are V. I. Kac, care determină limita superioară a acestui grup ca fiind sf. sec. V î.Hr. Vrem să ne exprimăm recunoștința și pe această cale domnului doctor V.I. Kac pentru consultațiile și cea mai proaspătă informație despre ștampilele specifice Heracleei Pontice, pe care ni le-a oferit cu amabilitate.

²⁸ Meljukova 1974; Jarovoj 1990; Agulnikov, Sava 2004; Sinika 2007.

²⁹ Meljukova 1964, 73; Černenko 1968, 12.

Oxford este expus un umerar de sec. V î.Hr. de la Nymphaion³⁰. Este interesant, că reprezentări de armuri cu astfel de elemente se întâlnesc și pe pictura vaselor cu figuri roșii din a doua jumătate a sec. V î.Hr.³¹. Spre deosebire de speciile grecești, umerarele scitice nu reprezentau un element separat, ci erau executate din aceeași bucată de piele cu partea deasupra umărului³². Un indiciu indirect asupra prezenței scutului în mormânt este descoperirea celor două tuburi din fier, care puteau servi pentru fixarea scutului, prin analogie cu reprezentarea călărețului de pe pieptenele descoperite la Soloha (Fig. 10/2) și piesele din mormintele tumulare de lângă Gladkovščina³³ și Krasnyi Podol³⁴.

Fig. 10. Pieptenele din tumulul Soloha: 1. modul de fixare a umerarelor, 2. modul de fixare a scutului / Golden comb from Solokha barrow: 1. construction of shoulder protection, 2. fastening of shield (după/after *Zwei Geschichter der Eremitage* 1997, 103, cat. 24).

³⁰ Vickers 1979, 44.

³¹ Černenko 1968, 43-44.

³² Grigor'ev 1994, 71.

³³ Grigor'ev 1994, 66-68, Fig. 3, 1.

³⁴ Polin 1984, 110, Fig. 10.

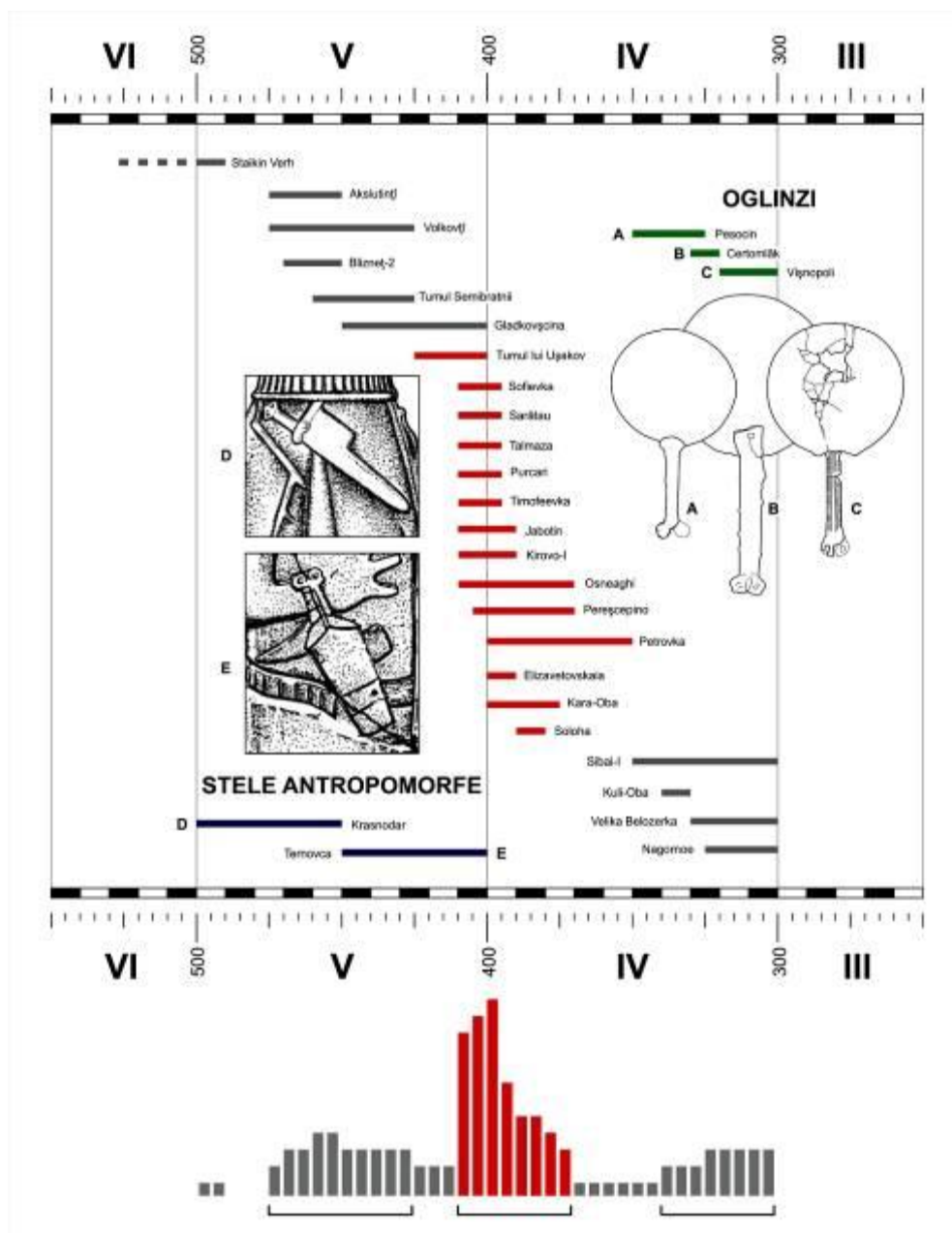

Fig. 11. Cronologia complexelor funerare cu *akinakai* de tip Solokha / *Chronology of burial complexes with Solokha type akinakes.*

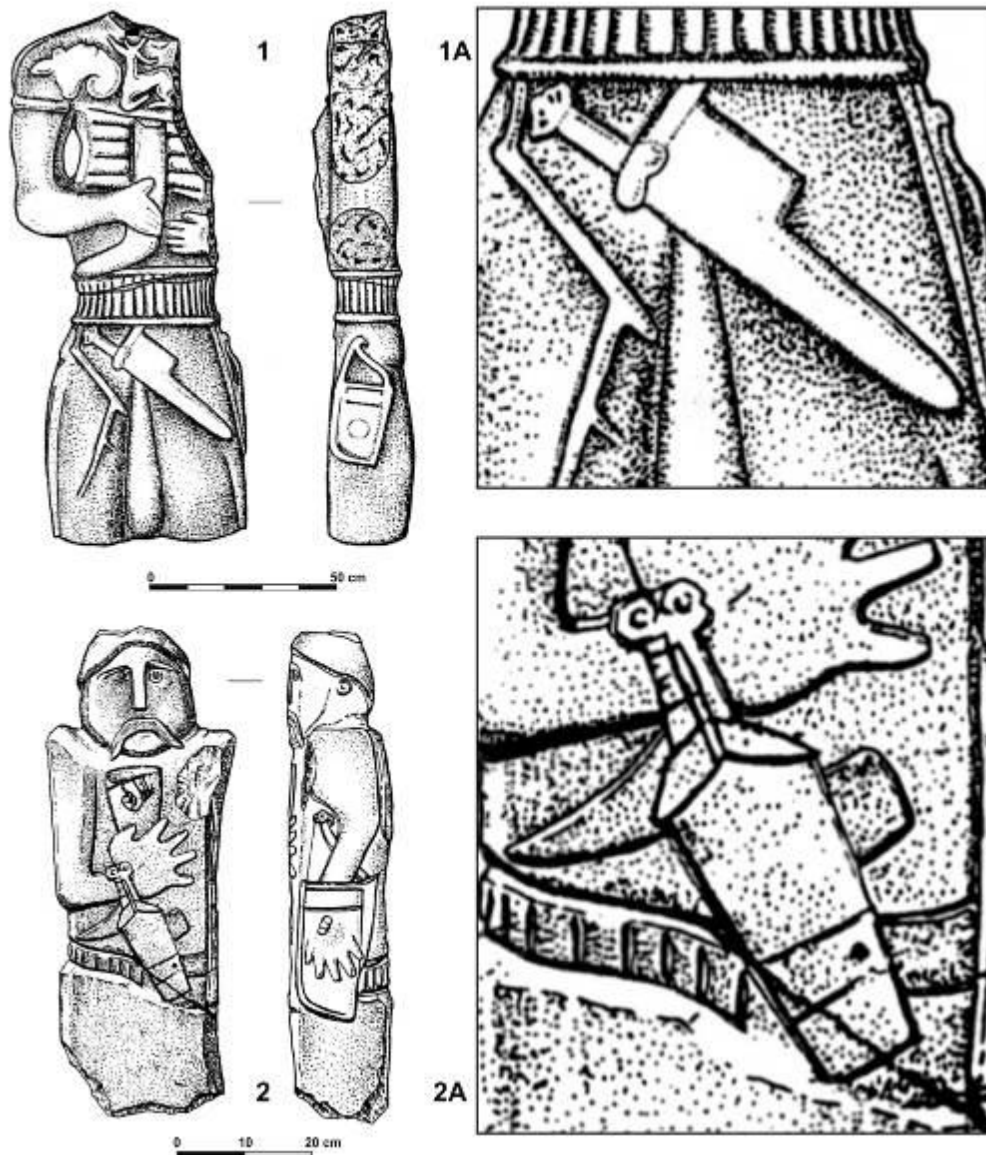

Fig. 12. Reprezentări de *akinakai* de tip Soloha în sculptura monumentală scitică: 1, 1A. stela din muzeul oraşului Krasnodar; 2, 2A. stela de la Ternovka / *Solokha type akinakes on Scythian anthropomorphic sculpture*: 1, 1A. Krasnodar; 2, 2A. Ternovka (after/după Olbhovskij, Evdokimov 1994, 96, 159, Fig. 8/71).

La momentul actual, judecând după *corpus*-ul relativ recent al lui E.V. Černenko, în spațiul nord-pontic sunt cunoscute peste 50 de complexe cu cnemide de tipuri antice³⁵. Cele mai timpurii dintre acestea se pot data la jumătatea sec. V î.Hr., majoritatea încadrându-se însă în sec. IV-III î.Hr.³⁶. Într-adevăr, modelarea în relief a mușchilor gambei pe suprafața cnemidelor, ca pe piesele de la Purcari, devine tipică în ultimul sfert al sec. V î.Hr.³⁷. Acest „nou efort experimental” în reprezentarea proeminențelor mușchilor, rotulei³⁸, pentru a asigura o mai bună potrivire cu piciorul războinicului³⁹, diferențiază cnemidele clasice de cele arhaice târzii. La Nistrul de Jos sunt cunoscute încă două complexe funerare cu cnemide din bronz, în ambele cazuri piesele fiind fragmentare: tumulul nr. 5 de lângă Dubăsari, datat în prima jumătate a sec. IV î.Hr.⁴⁰ și mormântul nr. 3 din tumulul nr. 2 de la Nikol'skoe, datat între sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr.⁴¹

Armamentul ofensiv

Vârfurile de săgeți cu trei muchii (Fig. 4/2) aparțin celui de-al treilea grup cronologic după A. I. Meljukova⁴² și sunt reprezentate prin tipul 4 din secțiunea II (variantele 6 și 7) și tipul 6 (variantele 4 și 7). Garnitura își găsește analogii în complexe de la sfârșitul sec. V î.Hr.⁴³ și începutul sec. IV î.Hr.⁴⁴. Perioada principală de folosire a vârfulor de lance cu secțiunea romboidală în mediul scitic este specifică sec. IV-III î.Hr., acestea apărând însă încă din sec. V î.Hr. De la sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr. se observă răspândirea largă a acestor arme, probabil, destinate luptei împotriva infanteriei dotate cu scuturi⁴⁵. Tija lungă și lama scurtă a pieselor de la Purcari indică o vârstă târzie, cel mai degrabă, din sec. IV și nu sec. V î.Hr.

Începând cu sfârșitul sec. V î.Hr., capătă o răspândire largă vârfulor de lance cu lama îngustă foliformă ascuțită, fără nervură⁴⁶, prezente în număr de două exemplare în mormântul 3 al tumulului 7 de la Purcari (secțiunea II, tip 2 după A.I. Meljukova). *Vorvorka* din fier pe manșoanele lăncilor se întâlnesc des în complexe funerare de sec.

³⁵ Černenko 2006, 99.

³⁶ Černenko 1968, 120; Černenko 2006, 100.

³⁷ Hagemann 1919, 137.

³⁸ Kunze 1991, 79.

³⁹ Snodgrass 1999, 92.

⁴⁰ Četverikov, Chetraru 2005, 102, Fig. 14, 1.

⁴¹ Agulnikov, Sava 2004, 32, Fig. 15, 9, 10.

⁴² Meljukova 1964, 23-25.

⁴³ Meljukova 1964, 23, tab. 8/ d, ž.

⁴⁴ Meljukova 1964, 23, tab. 8/ k, m.

⁴⁵ Meljukova 1964, 45.

⁴⁶ Meljukova 1964, 42.

V-IV î.Hr., de exemplu, în tumulul 2 de lângă Gladkovščina⁴⁷, tumulul 48 din necropola Aktaš, un mormânt din tumulul 1 de la Novaja Rozanovka, tumulul de lângă Kreačkovka, mormântul 1 din tumulul 8 de lângă Marianskoe, mormântul 1 din tumulul 13 de lângă Kapulovka⁴⁸. Probabil, *vorvorka* erau utilizate pentru fixarea nodurilor terminale ale curelelor, care fixau tocurele sau husele lăncilor⁴⁹. Astfel, *vorvorka* din mormântul de la Kreačkovka au fost, ca și la Purcari, descoperite sudate de manșoanele lăncilor, ce indică o conexiune strânsă a elementelor de fixare a curelelor cu suprafața lăncilor⁵⁰.

Spada de la Purcari și *akinakai* de tip Soloha

O importanță deosebită o are descoperirea la Purcari a unei spade de tip *akinakes* cu terminația mânerului stilizată în formă de antene, executată în stil animalier (Fig. 2b). Stilizarea specifică a terminațiilor mânerelor spadelor de tip *akinakes* în formă de antene sau volute a atras destul de timpuriu atenția cercetătorilor pasionați de armamentul scitic și, într-o măsură sau alta, a reprezentat baza pentru mai toate clasificările și tipologiile propuse. Aproape o treime dintre *akinakai* au terminația în formă de antene și/sau tratată în stil animalier. Spadele de acest tip sunt răspândite practic pe tot teritoriul ocupat de culturile scitice sau cu influențe scitice. O excepție ciudată de la această regulă a fost cultura Vekerzug — unde *akinakai* cu terminații în formă de antene deocamdată nu sunt cunoscuți în Câmpia Tisei⁵¹. În ceea ce privește cronologia, terminațiile în formă de antene apar nu cu mult mai târziu decât formarea tipului propriu-zis de *akinakes*, iar răspândirea largă a acestui procedeu stilistic începe în a doua jumătate și chiar spre sfârșitul sec. VI î.Hr.

Despre originea terminației în formă de antene în mediul scitic au fost exprimate diferite opinii. Începând cu E. Lenz și E. Minns, iar mai târziu M.I. Rostovțev și W. Ginters s-a atras atenția asupra gradului înalt de similitudine dintre acest tip de *akinakes* și spadele bronzului târziu și Hallstatt-ului din Europa Centrală⁵². Spre deosebire de Rostovțev, Ginters a tratat cu precauție această ipoteză, remarcând că starea surselor la momentul redactării lucrării sale nu permitea

⁴⁷ Grigor'ev 1994, 77.

⁴⁸ Bessonova, Skoryj 1986, 159, Fig. 1/1; Šapošnikova 1970, 212; Sidorenko 1964, 191-192, Fig. 2; Volkoboj *et alii* 1980, 20, 30, Fig. 4, 12; Terenožkin *et alii* 1973, 122.

⁴⁹ Bessonova, Skoryj 1986, 167; Grigor'ev 1994, 77.

⁵⁰ Sidorenko 1964, 192.

⁵¹ Există informații despre o spadă cu un singur tăiș din mormântul de la Bátmonostor, din sudul Ungariei, cu terminația în formă de volute. Însă, din câte cunoaștem, acest complex încă nu este publicat.

⁵² Lenc 1905, 62; Minns 1913, 70; Rostovțev 1918, 58; Ginters 1928, 40.

demonstrarea gradului de influență a spadelor Hallstatt și La Tène asupra *akinakes*-ului scitic⁵³. A. I. Meljukova, urmată de B. A. Šramko, au insistat asupra originii locale a terminațiilor în formă de antenă, fără nici o legătură cu tradițiile halstattiene⁵⁴.

În 1967, Al. Vulpe presupunea că terminațiile în formă de antene reprezintă o inovație a populației locale, apărută sub influența pumnalelor central-europene (*Mitteuropäische Antennendolche*), care apoi s-au răspândit spre est, în mediul scitic⁵⁵, opinie menținută și ulterior⁵⁶. Având în vedere că *akinakai* din spațiul carpatodanubian reprezintă, de fapt, pumnale, fapt ce le apropie de speciile central-europene⁵⁷, o influență estică asupra lor este practic exclusă în opinia cercetătorilor din Europa Occidentală⁵⁸. Pe lângă aceasta, începând cu etapa Ha A₁, în metalurgia Bazinului Carpatic devin predominante tradițiile occidentale din zona Dunării Mijlocii⁵⁹. În cazul spadelor de tip Černogorovka-Novočerkassk, lipsește terminația în formă de antene, unica descoperire din spațiul nord-pontic, apropiată din punct de vedere cronologic fiind piesa cu origini central-europene din depozitul de la Valea Rusului⁶⁰. Exemplarele sincrone cu terminații în formă de antene din regiunea Transcarpatică sunt considerate de origine locală⁶¹ — spadele din Jablonovka-Jazlovc⁶² și Vorona⁶³. Spada de la Valea Rusului poate fi atribuită orizontului Ha B₂⁶⁴, acest

⁵³ Ginters 1928, 90. Pe lângă aceasta, W. Ginters considera că cele mai timpurii spade cu terminația în formă de antene se datează nu mai devreme de sec. V î.Hr. (Ginters 1928, 40). Cu toate că A. I. Meljukova a criticat această afirmație, coborând data până la sec. VI î.Hr. (Meljukova 1964, 60), pentru ea decalajul cultural și cronologic dintre tradițiile spadelor hallstattiene și scitice rămânea totuși prea considerabil.

⁵⁴ Meljukova 1964, 60; Šramko 1984, 33.

⁵⁵ Vulpe 1967, 61.

⁵⁶ Vulpe 1990, 52-53.

⁵⁷ Analizând un alt tip de armament, caracteristic pentru regiunea carpatodunăreană – spadele cu singur tăiș de tip Tiszádob (după T. Kemenczei) de sec. VI î.Hr., I. V. Brujako nu excludea, că terminația în formă de „T” sau seceră de pe unele exemplare poate fi rezultatul „îndreptării” terminației clasice în formă de antenă (remarcăm, că o asemenea abordare a evoluției armamentului – „transformarea” formelor complexe în simple a fost recent supus unei critici dure, în baza spadelor sauromatice – Zuev, Kartašov 2011, 99). Pe lângă aceasta, I.V. Brujako nu a trecut cu vederea că „prototipurile central-europene (a unui asemenea tip de terminație – *nota autorilor*) sunt mult mai vechi decât cele stepice, est-europene” (Vinski-Gasparini 1973, 156; Brujako 2005, 282).

⁵⁸ Sievers 1982, 10.

⁵⁹ Dergačev 1997, 57.

⁶⁰ Dergačev 1975, Fig. 3/1.

⁶¹ Kločko 2006, 203.

⁶² Kločko 2006, Fig. 95/10.

⁶³ Maleev 1992, Fig. 2.

depozit fiind inițial atribuit culturii Chișinău-Corlăteni⁶⁵, fără a exclude însă și următorul orizont cronologic, reprezentat de vestigiile de tip Cozia-Saharna (sec. IX î.Hr.)⁶⁶. Spadele cu antene nu sunt foarte numeroase în depozitele hallstattiene timpurii de pe teritoriul fostei Iugoslavii, din Ungaria, regiunea transcarpatică sau România, însă, începând cu etapa Ha B₂ acestea apar în Transilvania⁶⁷.

Este emblematică că cele mai timpurii complexe scitice ce conțin pumnale cu terminația în formă de antenă sunt localizate mai ales pe teritoriul Transilvaniei — cum sunt de exemplu: mormântul nr. 2 din 1969 de la Teiuș⁶⁸ și mormântul nr. 9 de la Cristești⁶⁹, ambele fiind cele mai vechi exemplare din cadrul grupului Ciumbud. Vârfurile de săgeată din fier cu manșonul alungit, care amintesc prototipurile din bronz de tip Novočerkassk par să indice o datare chiar precitică pentru mormântul de la Teiuș⁷⁰, cu toate că această presupunere provoacă mai multe obiecții. Judecând însă după prezența vârfurilor de săgeți de tip Kelermes, mormântul nr. 2 de la Teiuș se datează, cel mai probabil, în a doua jumătate a sec. VII î.Hr.⁷¹. O datare similară o are și mormântul nr. 9 de la Cristești, în baza psaliilor din fier cu trei orificii, de tipul pieselor din depozitul de la Füged⁷². Al. Vulpe a inclus pumnalele de la Teiuș și Cristești într-un tip separat, la care a adăugat și piesele din mormintele de la Frata, Batoș, Cipău–Gara și, posibil, pumnalul din mormântul de la Archita (fără terminație). Acest tip a fost denumit tipul *Frata* și datat de Vulpe în a doua jumătate a sec. VII î.Hr.⁷³

Terminația ajurată în formă de capete stilizate de păsări sau gheare de pasăre prădătoare cu un ochi la bază⁷⁴ reprezintă evoluția stilistică a unor tipuri mai timpurii, executate în manieră realistă⁷⁵. Nu vom discuta aici semantica acestui mod de executare a terminațiilor, ci ne vom opri asupra problemei particularităților funcționale ale acestui tip de *akinakai*, care aveau și importanță cronologică. Astfel, R. B. Ismagilov remarca caracterul exclusiv utilitar al barei dintre volute, considerând-o trăsătură târzie a unor terminații, ce s-au format, ca tip, la sfârșitul sec. V î.Hr.⁷⁶

⁶⁴ Levickij 1993, 65.

⁶⁵ Levickij 1993; Levițki 1994.

⁶⁶ Brujako 2005, 104.

⁶⁷ Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 343/14; 350/13; 354/1-2; 379/8.

⁶⁸ Vasiliev, Badea, Man 1973; Vasiliev 1980.

⁶⁹ Zrinyi 1965; Vasiliev 1980.

⁷⁰ Chochorowski 1998, 480.

⁷¹ Brujako 2005, 248.

⁷² Kemenczei 1994, 81; Brujako 2005, 249.

⁷³ Vulpe 1990, 50-52.

⁷⁴ Merpert 1948, 78.

⁷⁵ Meljukova 1964, 56.

⁷⁶ Ismagilov 1978, 232-233.

După Ismagilov, bara dintre volute a apărut din necesitatea unei construcții dure a terminației pentru a fi ulterior garnisită cu foiță din aur. Această inovație ar fi apărut în atelierile grecești, în care erau produse formele de paradă, „regale”, ulterior fiind preluată de către sciți⁷⁷. Trebuie să precizăm că în acest caz nu este vorba despre forme „de paradă” în sens general, ci mai degrabă despre unele elemente ale ritului funerar, dată fiind lipsa urmelor de utilizare sau leziunilor mecanice pe suprafața foiței din aur. Prin urmare, plăcuțele din aur erau îmbrăcate pe mânerul spadelor nemijlocit înainte de ceremonia funerară⁷⁸. Interesant este că terminațiile de acest tip erau caracteristice nu doar pentru spade, ci și pentru partea inferioară a mânerului din fier al oglinzii descoperite în camera de nord-est a tumulului de la Certomlyk (Fig. 11b), care a fost de asemenea executată și tratată în forma „unor gheare stilizate de pasăre prădătoare”⁷⁹. Oglinda a fost cel mai probabil confecționată în prima jumătate a sec. IV î.Hr.⁸⁰. În stil Soloha este executat și mânerul oglinzii din mormântul nr. 2 al tumulului 2 de lângă s. Vișnopol (Fig. 11c)⁸¹. În afară de terminația în formă de gheară, mânerul este decorat cu borduri reliefate pe margine și adâncituri verticale în centru (imitația sârmei torsionate). Strachina mică cu firnis negru din inventarul mormântului se datează cu al treilea sfert al sec. IV î.Hr., iar necropola în general se datează cu ultimul sfert al sec. IV î.Hr.⁸² Posibil, în mod similar era executat și mânerul din fier al oglinzii de bronz din mormântul nr.1 al tum. 18 din necropola de la Pesočin (Fig. 11a) lângă Harkiv⁸³. Complexul respectiv se datează în al treilea sfert al sec. al IV-lea î.Hr. cu ajutorul unui *kantharos* cu firnis negru și al unei amfore de tip Soloha I, varianta Chersonesos⁸⁴.

Definirea tipului Soloha

Akinakai cu terminațiile în stil animalier au fost sistematizați de către A. I. Meljukova într-un tip separat (subgrupul II al grupului II), spadele și pumnalele cu terminația în formă de gheară fiind incluse în cel de-al doilea tip⁸⁵. Considerăm însă că pentru acest tip de *akinakai* (cu terminația puternic stilizată și executată în formă de capete de pasări/grifoni, volute puternic profilate și bară transversală) este mult mai

⁷⁷ Ismagilov 1978, 232.

⁷⁸ Černikov 1965, 124; Guljaev 2009, 151.

⁷⁹ Alekseev, Murzin, Rolle 1991, 197-198. Cat. nr. 118.

⁸⁰ Alekseev, Murzin, Rolle 1991, 126.

⁸¹ Grigor'ev, Skoryj 2011, 195, Fig. 23.

⁸² Grigor'ev, Skoryj 2011, 210.

⁸³ Babenko, Čižova 2005, 132.

⁸⁴ Babenko 2005, 165.

⁸⁵ Meljukova 1964, 55-59.

oportună aplicarea nomenclurii eponimice. Astfel, denumirea tipului va fi sugerată de unul dintre cele mai renumite și mai timpurii studiate complexe – *tipul Soloha*⁸⁶. Pe lângă terminația caracteristică, tipul dat mai este definit de caneluri pe marginea mânerului – imitația sârmei sau a șnurului torsionat⁸⁷ și ornamentarea relativ des întâlnită a gărzii cu reprezentări zoomorfe sau decor geometric.

Cronologia tipului *Soloha*

Spada din tumulul 3 din punctul Staikin Verh, de lângă Aksjutincy (Fig. 15/ 11), este, probabil, una dintre cele mai timpurii și este datată din a doua jumătate a sec. VI – începutul sec. V î.Hr., grație prezenței unei oglinzi antice. Aceasta poartă însă urme de utilizare intensă, ce poate indica o durată relativ mare de folosire și, probabil, o vârstă ceva mai târzie a complexului, în limitele primei jumătăți sau a începutului sec. V î.Hr.⁸⁸ Mormântul cu spadă, din tumulul 2 de la Aksjutincy⁸⁹ (Fig. 15/12)⁹⁰, poate fi datat nu mai târziu de jumătatea sec. V î.Hr.⁹¹, în baza unei *kylix* cu firnis negru⁹², răspândită în al doilea sfert al sec. V î.Hr.⁹³

În tipul de *akinakai* cu terminația în formă de gheară și garda pseudo-triunghiulară, A. I. Meljukova a încadrat și spada din tumulul 2 de la Volkovcy (săpăturile lui S. A. Mazaraki din 1897-1898) (Fig. 16/17). Aceeași autoare a exprimat dubii privind apartenența piesei respective aceluși mormânt tumular, din cauza că restul inventarului (psaliile din os, aplica cruciformă, ceramica) indică o datare nu mai

⁸⁶ În linii generale, observațiile cronologice privind acest tip au fost formulate de către autori în procesul colectării analogiilor pentru spada din mormântului 3 al tumulului 7 de lângă Purcari (Agulnikov *et alii* 2013, 274-278), ca ulterior să fie generalizate și completate în cadrul unor lucrări speciale (Topal 2014a; Topal 2014b). Termenul „tip *Soloha*” a fost întrebuițat și mai demult – de ex., în articolul lui V.I. Guljaev (Guljaev 2004, 14). Asupra acestei serii de spade a mai atras atenția și I. B. Šramko, care a presupus că centrul de producere a lor se afla pe cetățuia de la Belsk (având în vedere concentrarea masivă a pieselor de tip *Soloha* din bazinele râurilor Vorskla și Sula) (Šramko 1992, 222).

⁸⁷ W. Ginters a atras atenția asupra acestei ornamentări specifice a spadei, realizată, în opinia lui, pentru a împiedica alunecarea mânerului spadei în interiorul palmei (Ginters 1928, 39).

⁸⁸ Il'inskaja 1968, 75.

⁸⁹ După toată probabilitatea, desenul schematic al acestei spade „cu mâner din aur” (și lama destul de mare) din colecția lui S.A. Mazaraki a fost publicat în revista „Niva”, nr. 34 din 1887 (Lomtadze, Firsov 2012, Fig. 2-3).

⁹⁰ Bobrinskij 1894, tab. XXII/4.

⁹¹ Grigor'ev 1994, 75.

⁹² Onajko 1966, 61.

⁹³ Sparkes, Talcott 1970, 268, No. 469-472.

târzie de sec. VI î.Hr.⁹⁴ După părerea cercetătoarei V. A. Il'inskaja, este eronată și atribuirea ceramicii complexului respectiv, ce include o cupă scitică timpurie cu decor incizat și un vas din epoca bronzului⁹⁵. Probabil, și aplica cruciformă⁹⁶ nu provine din acest complex. Psaliile din inventarul său își găsesc analogiile în complexe din al doilea și al treilea sfert al sec. V î.Hr.⁹⁷ Dacă ne întoarcem la particularitățile morfologice ale spadei, se poate observa, că desenul publicat de A.I. Meljukova⁹⁸ diferă de fotografia aceleiași spade, prezentată într-o publicație mai veche⁹⁹; desenul este mai apropiat de spada din tumulul de lângă mănăstirea Mgari, din Lubny¹⁰⁰. Exemplarul din colecția Hanenko, prezentat pe fotografie, este apropiat morfologic de spadele de tip *Soloha*. Autorul săpăturilor din tumulul nr. 2 de lângă Gladkovškina, unde a fost descoperită o spadă similară, datează complexul într-un interval cuprins în a doua jumătate a sec. V î.Hr.¹⁰¹ Posibil, din tipul *Soloha* mai face parte și piesa din tumulul aristocratic Bliznec-2 (Fig. 15/7), de la care s-a păstrat, aproape integral, tăișul cu caneluri longitudinale¹⁰². În baza aspectului exterior al tăișului, autorii săpăturilor consideră piesa drept o spadă cu terminația „stilizată în forma ghearelor unei păsări răpitoare”. Combinația inventarului funerar (determinantă aici fiind garnitura de tolbă) permite datarea în ultimele două decenii ale sec. V î.Hr.¹⁰³ În tipul *Soloha* mai încadrăm spada dintr-un complex aristocratic din regiunea Kuban – tumulii Sem' Brat'ev (Șapte Frați) (Fig. 16/12). Acolo, în tumulul nr. 2, a fost descoperit fragmentul unui tăiș¹⁰⁴, ale cărui proporții și morfologie (caneluri longitudinale ce formează o figură triunghiulară pe treimea superioară a tăișului) sunt complet identice cu piesa de pe așezarea Oranoe din regiunea Kievului. Acest tumul a fost datat în al treilea sfert al sec. V î.Hr.¹⁰⁵ sau anii 460-425 î.Hr.¹⁰⁶

⁹⁴ Meljukova 1964, 58.

⁹⁵ Il'inskaja 1968, 49.

⁹⁶ Totuși, trebuie să remarcăm, că excluderea aplicii cruciforme din inventarul acestui complex poate fi prematură. Aceasta a fost descoperită printre mai multe piese de harnașament, ceea ce poate indica o utilizare secundară a podoabei și, implicit, o datare mai târzie decât cea acceptată pentru majoritatea aplicelor de acest tip.

⁹⁷ Grečko 2012, 86-88.

⁹⁸ Meljukova 1964, tab. 20/9.

⁹⁹ *Drevnosti...* 1899, tab. VII/59.

¹⁰⁰ Il'inskaja 1968, tab. XLVII/12.

¹⁰¹ Grigor'ev 1994, 77.

¹⁰² Romaško, Skoryj 2009, 33-34, Fig. 10, 20; Romaško, Skoryj 2010, 82, Fig. 7/20.

¹⁰³ Romaško, Skoryj 2009, 87.

¹⁰⁴ Černenko 1973, 68, Fig. 2/12.

¹⁰⁵ După părerea lui A.N. Novičihin, însă, garnitura de tolbă din tum. 2 din grupul Sem' Bratiev (Șapte Frați) poate indica o datare în prima jumătate a sec. V î.Hr. (Novičihin 2006, 54; Vlasova 2001, 130).

Spada de la Soloha (Fig. 15/1) a fost datată la sfârșitul sec. V î.Hr.¹⁰⁷, iar mormântul lateral, care conținea piesa, a fost inițial datat cu limita sec. V-IV î.Hr.¹⁰⁸, în baza unei „*kylix* cu firnis negru din Olynthos” și a materialului amforistic¹⁰⁹. În general, datarea mormântului lateral din tumulul de la Soloha, săpat după edificarea tumulului, varia de la „prima jumătate al sec. IV î.Hr.”¹¹⁰ la „primul sfert al sec. IV î.Hr.”¹¹¹. Însă, A. Yu. Alekseev a remarcat că majoritatea pieselor de inventar (incluzând renumita spadă în teacă cu garnitură din aur) sunt mult mai timpurii decât această dată și puteau să fie acumulate pe parcursul întregii vieți a proprietarilor¹¹². *Kylix*-ul din mormântul lateral este datat de către S. Yu. Monahov la începutul sec. IV î.Hr., iar complexul amforistic – pe la 380 î.Hr.¹¹³ Interesante sunt datările combinate ¹⁴C (rezultate din 11 probe individuale) pentru lemnul preluat, în mare parte, din teaca spadei – 2333±BP, ce ar corespunde datei calibrate de 400-395 BC (1σ) și 403-390 BC (2σ)¹¹⁴.

Mormântul 1 din tumulul 6 de lângă satul Timofeevka conținea o spadă, a cărei terminație a fost executată în formă de „gheare îndoite spre interior cu „ochi” (Fig. 15/5). Aceasta se poate data la sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr., în baza unei amfore ștamplate de tip Chios¹¹⁵. În mormântul nr. 2 al tumulului 3 din necropola Pereșcepino a fost descoperită o spadă cu terminație schematică în formă de antene (Fig. 15/16) și mânerul garnisit cu foiță din aur¹¹⁶. Acest mormânt a fost atribuit de către S.V. Mahortyh perioadei târzii (III) a necropolei, datate în „ultimul sfert – sfârșitul sec. V și (sau) începutul – prima jumătate a sec. IV î.Hr.”¹¹⁷. Vârfurile de

¹⁰⁶ Alekseev 2003, 296; Gorončarovskij 2011, 122.

¹⁰⁷ Mancevič 1987, 69.

¹⁰⁸ Redacția volumului „Tumulul Soloha”, apărut în 1987 (în persoana lui A. Yu. Alekseev), nu a căzut totuși de acord cu aceste observații cronologice, indicând că autorul nu a luat în considerare analogiile din Agora Atenei, nu a determinat corect centrul de producere a vaselor cu firnis negru, iar capitoul referitor la piesele amforistice a fost scris în anii 1950, fără a lua în considerare lucrările lui I.B. Brašinskij. În notele de subsol este propusă o altă datare pentru importul antic: „începutul – prima jumătate a sec. IV î.Hr.” (Mancevič 1987, 121, nota din partea redacției).

¹⁰⁹ Mancevič 1987, 121.

¹¹⁰ Brašinskij 1965, 97-98.

¹¹¹ Alekseev 1991, 52; Alekseev 2003, 228.

¹¹² Alekseev 2003, 228, 231.

¹¹³ Monahov 1999, 240-243.

¹¹⁴ Alekseev *et alii* 2002, 145, Fig. 2.

¹¹⁵ Grebennikov 2008, 85.

¹¹⁶ Šramko 1994.

¹¹⁷ Mahortyh 2011, 14; Mahortyh 2012, 156.

săgeți din garnitura de tolbă din acest mormânt pot fi cu siguranță datate la sf. sec. V – prima treime a sec. IV î.Hr.¹¹⁸.

Pe malul drept al Niprului, în așezarea de la Jabotin, într-un mormânt de la sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr. a fost descoperită de asemenea o spadă „cu terminație în formă de gheară și garda pseudo-triunghiulară” (Fig. 15/10)¹¹⁹. Pe baza garniturii de arcaș, spada căptușită cu aur de *tip Soloha* din tumulul 4 al necropolei de la Osneagi (Fig. 15/14)¹²⁰ a fost datată în sec. IV î.Hr.¹²¹ sau, conform unui studiu recent, la sfârșitul sec. V – prima treime a sec. IV î.Hr.¹²² Spada din tumulul de lângă Sofievka, raionul Borispol, regiunea Kiev (săpat de către Yu. N. Zaharuk în 1948) a fost inclus de A.I. Meljukova în secțiunea I (tipul 3) a pieselor cu terminația dreaptă, autoarea indicând însă în descriere, că terminația nu s-a păstrat¹²³. Însă V.A. Ilinskaja, care a publicat spada respectivă, remarcă ulterior „terminația în formă de volute”, prezentând și un desen mai exact al piesei¹²⁴, pe baza căruia o putem atribui *tipului Soloha* (Fig. 15/6). Complexul în sine, în baza zăbalelor figurale din bronz și a aplicelor cu reprezentări de animale prădătoare, a fost datat cu sec. V î.Hr.¹²⁵, însă aplica de tip Tuzla-Bobrica nu poate fi datată mai târziu de sec. V-IV î.Hr.¹²⁶ O spadă cu terminația în formă de gheară, cu antene a fost descoperită în tumulul distrus de lângă satul Voloskaja Balakleja (Fig. 15/17), situat pe malul stâng al râului Doneț¹²⁷.

Pe baza caracteristicilor inventarului arheologic, tumulul 2 de lângă Petrovka, raionul Novoajdar, regiunea Lugansk, în al cărui mormânt a fost găsită o spadă cu mânerul în formă de antene în stil animalier (Fig. 15/8), a fost datat în sec. IV î.Hr.¹²⁸. Aplicele frontale și de alte tipuri de obiecte din mormânt își au analogiile în situri de la sf. sec. V – începutul sec. IV î.Hr. și, probabil, permit deplasarea datării complexului dacă nu spre sfârșitul sec. V î.Hr., atunci spre începutul – prima jumătate a sec. IV î.Hr. Din tumulii din zona Nistrul de Jos este cunoscut un complex cu un fragment de spadă cu mânerul ajurat¹²⁹ – mormântul 1 din tumulul 9 de lângă satul Talmază (Fig. 15/9)¹³⁰.

¹¹⁸ Mahortyh 2012, 153.

¹¹⁹ Petrenko 1967, 43, tab. 33/18; Kovpanenko, Bessonova, Skoryj 1989, 121.

¹²⁰ Gorodcov 1911, tab. III/4.

¹²¹ Kovpanenko 1967, 148; Šramko 1976, 197.

¹²² Mahortyh 2012, 153.

¹²³ Meljukova 1964, 51, Fig. 18/10.

¹²⁴ Ilinskaja 1968, 160, Fig. 10/1.

¹²⁵ Ilinskaja 1968, 160.

¹²⁶ Kantorovič 2012, 24.

¹²⁷ Bandurovskij, Bujnov 2000, 77, Fig. 58/8.

¹²⁸ Bratčenko, Švecov, Dubovskaja 1989, 176.

¹²⁹ Și acesta poate fi atribuit *tipului Soloha*, fără a lua în considerare descrierea contradictorie (tipul acestui *akinakes* fiind determinat drept unul hibrid) și desenul neinformativ. În urma

Autorul publicației a datat acest mormânt într-un interval cuprins între sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr., în baza formei vârfurilor de săgeți¹³¹.

O serie alcătuită din patru spade de tip *Soloha* provine de la Donul de Jos. În 1901, lângă localitatea Elizavetovskaja (raionul Azov, regiunea Rostov), profesorul școlii bisericești I.I. Ușakov a săpat un tumul, care ulterior a primit numele său. Astfel, în tumulul lui Ușakov, cuprins în arealul necropolei de la Elizavetovskaja, în afară de o spadă cu mânerul și teaca acoperite cu foiță din aur (Fig. 16/2), au fost găsite și amfore de Chios din sec. IV î.Hr. dar și un vas de tip *lekythos* aryballic de la sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr. Fără a invoca o diferență semnificativă dintre datările propuse de diferiți cercetători, de la sec. VI-V î.Hr.¹³² și chiar sec. VII î.Hr.¹³³, în anii '60 cea mai probabilă părea datarea acestor piese în prima jumătate a sec. IV î.Hr.¹³⁴. I.B. Brašinski data acest complex la începutul sec. IV î.Hr., în baza fragmentelor de ceramică cu firnis negru¹³⁵. Această datare nu a fost acceptată de E.V. Vlasova, care atribuia mormântul central al tumulului lui Ușakov ultimului sfert al sec. V î.Hr., pe lângă aceasta, cercetătoarea a remarcat că aplicarea foiței de aur de pe teacă a fost executată mai timpuriu, fiind aplicată de două ori pe suprafața tecii¹³⁶. În mormântul din tumulul 10 (cercetat în 1909) de lângă Elizavetovskaja a fost descoperită încă o spadă, al cărei mâner era acoperit cu foiță din aur. Terminația spadei a fost garnisită cu „cunoscutele capete stilizate de grifoni”¹³⁷. N. I. Sokolski o data (pe baza analogiilor cu piesele din *Soloha* și *Kul-Oba*) în sec. IV î.Hr., remarcând că o asemenea datare „nu contrazice celălalt inventar”¹³⁸. Amforele ștampilate, de tip *Heraclea*, din acest tumul se încadrează în tipul I-4 după Monahov și se datează între sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr.¹³⁹, cu toate că aceiași S. Yu. Monahov ceva mai devreme data complexul în anii '90 ai sec. IV î.Hr.¹⁴⁰ Două alte spade provenite din tumulul 4, cercetat în 1910 (Fig. 16/5)¹⁴¹ și tumulul 34

studierii acestei piese în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei, s-a putut stabili că forma piesei este caracteristică pentru tipul *Soloha*. De asemenea, s-a realizat că între părțile figurative sunt prezente urmele unei bare orizontale.

¹³⁰ Sinika 2007, 171, Fig. 1, 6.

¹³¹ Sinika 2007, 178.

¹³² Kieseritzky 1902, 44-45; Minns 1913, 270; Borovka 1928, 97; Sokol'skij 1954, 138.

¹³³ Tallgren 1917, 77.

¹³⁴ Šilov 1966, 174.

¹³⁵ Brašinskij 1980, 124.

¹³⁶ Vlasova 1997, 37.

¹³⁷ Miller 1910, 115, tab. V.

¹³⁸ Sokol'skij 1954, 141.

¹³⁹ Monahov 2003, 129.

¹⁴⁰ Monahov 1999, 171.

¹⁴¹ Sokol'skij 1954, 139, tab. III, 5.

excavat în 1911 (Fig. 16/3)¹⁴² au fost datate de către N. I. Sokolski tot în sec. IV î.Hr., „în baza analogiilor cu mormintele învecinate”¹⁴³.

Cu o oarecare doză de probabilitate, putem atribui *tipului Soloha* încă o spadă din necropola de la Elizavetovskaja, descoperită în tumulul 6, cercetat în 1911 (Fig. 16/10)¹⁴⁴. Lama piesei este triunghiulară, are o lungime de 60 cm, iar garda este în formă de inimă și foarte masivă. Terminația este compusă din două volute, însă din cauza prezenței unui strat puternic de rugină nu ne putem da seama dacă aceasta era simplă sau executată în forma unor capete de păsări (grifoni)¹⁴⁵. În baza unui *kotylos* atic cu firnis negru, mormântul este datat cu a doua jumătate a sec. IV î.Hr.¹⁴⁶

În baza similitudinilor dintre teaca spadei luxoase descoperite în tumulul 30 de lângă satul Bolșaja (Velika) Belozerka (Fig. 14; 15/3), cu teaca din Kul-Oba, V.V. Otrošcenko o datează în ultima treime a sec. IV î.Hr.¹⁴⁷, cu toate că în prezent complexul din Kul-Oba poate fi datat cu mai multă precizie. În afară de renumita teacă de spadă (Fig. 15/4), în cavoul tumulului de la Kul-Oba au fost descoperite fragmentele mânerului¹⁴⁸. Ținând cont de faptul că terminația spadei nu s-a păstrat, în baza altor indicii — garda lată în formă de fluture, imitația sârmei torsionate, creștăturile de pe tăiș — putem presupune că piesa se încadrează în *tipul Soloha*. După părerea lui A. Yu. Alekseev, majoritatea pieselor din inventarul tumulului de la Kul-Oba se datează în a doua jumătate a sec. IV î.Hr.¹⁴⁹ Mormântul din cavoul, unde a fost descoperită spada, este sincronizat cu complexul de la Čertomyk, spre deosebire de mormântul deasupra cavoului, a cărui formă este apropiată de mormântul secundar din Soloha¹⁵⁰. În baza ștampilei și formei amforei de Thasos din manta, I. B. Brašinskij data tumulul de la Kul-Oba la al treilea – ultimul sfert al sec. IV î.Hr.¹⁵¹ A. Yu. Alekseev a propus ca dată de referință anii 330 î.Hr., remarcând, însă, tendința spre coborârea cronologiei unor piese până în prima jumătate a sec. IV î.Hr.¹⁵² Una dintre amforele biconice târzii cu ștampila lui Areton (Ἀρέτων) a fost datată de către Monahov în anii '30 ai sec. IV î.Hr.¹⁵³ După toată probabilitățile, acest complex este unul dintre cele mai târzii cu *akinakes* de *tip*

¹⁴² Miller 1914, 244, Fig. 57; Sokol'skij 1954: 139, tab. III, 4.

¹⁴³ Sokol'skij 1954, 181.

¹⁴⁴ Miller 1914, 229–230, Fig. 22.

¹⁴⁵ Sokol'skij 1954, 139, tab. III, 2.

¹⁴⁶ Sokol'skij 1954, 139.

¹⁴⁷ Otrošcenko 1984, 126.

¹⁴⁸ Antiquités 1892, Tab. XXVII; Artamonov 1966, 63, tab. 208.

¹⁴⁹ Alekseev 2003, 229.

¹⁵⁰ Alekseev 2003, 262.

¹⁵¹ Brašinskij 1965, 104; Brašinskij 1975, 37.

¹⁵² Alekseev 2003, 262.

¹⁵³ Monahov 2003, 70, tab. 46/1.

*Soloha*¹⁵⁴. Foarte interesant, o aplică din bronz cu reprezentare identică celei de pe teaca din Kul-Oba a fost relativ recent descoperită în vestul Germaniei, la Karlsruhe (sectorul Grünwinkel) (Fig. 17/15), ca rezultat al săpăturilor de pe locul de traversare¹⁵⁵ a Rinului¹⁵⁶. Din mormântul central (nr. 1) al tumulului 5 de lângă localitatea Nagornoe provine fragmentul unui mâner de spadă „gofrat” (Fig. 15/2) cu terminația, pe care poate fi clar observat un cerculeț cu punct în mijloc¹⁵⁷. Autorul reconstruiește această terminație ca fiind de formă ovală, însă acum este evident, că aceasta era ornitomorfa, cu antene. Grupul tumular de la Nagornoe se datează, în linii generale, între sfârșitul sec. IV – începutul sec. III î.Hr.¹⁵⁸ O datare mai precisă a tumulului 5 nu este posibilă, acesta fiind jefuit, cu toate că atât cazanul din inventarul acestuia, cât și, probabil, mânerul spadei, pot fi datate ceva mai timpuriu.

Spade de acest tip sunt cunoscute și în complexe sauromatice. De exemplu, o piesă de acest tip a fost descoperită în tumulul 11 al necropolei Kara-Oba de lângă Djangala (Fig. 16/13)¹⁵⁹. K. F. Smirnov a presupus că spade cu trăsături de acest tip pătrund în mediul sauromatic la Donul de Jos în urma contactelor cu sciții și meoții¹⁶⁰. În ceea ce privește cronologia, complexe sauromatice cu spade de acest tip, judecând după alte piese de inventar, se datează în opinia lui V.N. Vasiliev¹⁶¹ în sec. IV î.Hr. N.E. Berlizov a datat tumulul de la Kara-Oba cu faza B₂ al cronologiei general-sarmatice (ultimul sfert al sec. V – primul sfert al sec. IV î. Hr.), iar complexul mai sus amintit a fost atribuit primului sfert al sec. IV î.Hr., în baza analogiilor cu spada de la *Soloha* (sic!)¹⁶². „Cu siguranță” în limitele sec. IV î.Hr., V.N. Vasiliev datează și celelalte morminte, ce conțin „spade și pumnale de tip III, subtip A din secțiunea I” (spade și pumnale cu gardă îngustă în formă de fluture (aripioare) și terminația în formă de gheară) – Novyi Kumak, 18, m. 1 (Fig. 16: 6); Murakaevo, tum. 5, m. 3 (Fig. 16/11); mormântul din tumulul de lângă Ibragimovo¹⁶³; m. 7 din tumulul 16 din

¹⁵⁴ Alekseev, Murzin, Rolle 1991, 125.

¹⁵⁵ Aplicația pentru teacă, descoperită pe această așezare romană, a fost interpretată de autorul săpăturilor drept un element decorativ de la un pat festiv (Knötzele 2005, 20, Abb. 3). Interpretarea eronată nu trebuie să surprindă, având în vedere că în prezent piesa respectivă reprezintă cea mai vestică descoperire scitică de pe teritoriul Europei.

¹⁵⁶ Mec 2006, 43, Fig. 1.

¹⁵⁷ Mozolevskij 1973, 192, Fig. 6, 9.

¹⁵⁸ Mozolevskij 1973.

¹⁵⁹ Sinicyn 1952, 67, Fig. 27/1.

¹⁶⁰ Smirnov 1961, 21.

¹⁶¹ Vasil'ev 2001a, 39.

¹⁶² Berlizov 2011, 186-187.

¹⁶³ Vasil'ev 2001a, 39.

necropola Lebedevka VII¹⁶⁴; tumulul 7¹⁶⁵, m. 3 din tumulul 15¹⁶⁶ și tumulul 13¹⁶⁷ din cadrul necropolei de la Filippovka; m. 2 din tumulul 7 din necropola de la Novoorsk¹⁶⁸. Mai târziu, V. N. Vasiliev a atribuit seria de spade cu terminație în formă de gheară din aceste morminte (în baza a trei pumnale de acest tip din mormântul colectiv din tum. 1 al necropolei Sibai-I¹⁶⁹) celei de-a doua jumătăți sau sfârșitului sec. IV î.Hr.¹⁷⁰ Pe de altă parte, A. S. Skripkin insistă asupra datării acestui grup de spade în a doua jumătate a sec. V — prima jumătate a sec. IV î.Hr.¹⁷¹ Posibil, pe baza acelorași raționamente, mormântul 20 din tumulul 9 din necropola I de la Kirovskij, cu spadă (Fig. 16/8), a fost datat între sfârșitul sec. V – începutul sec. IV î.Hr.¹⁷² Trebuie să amintim și spada din muzeul din Sarapul, descoperită în necropola de la Malye Cegandy (Fig. 16/1)¹⁷³, considerată de B. N. Grakov drept spadă scitică din sec. IV–III î.Hr.¹⁷⁴. Pumnalul din tumulul 7 al necropolei de la Sarytau (Fig. 16/7) din Kazahstanul de Vest reprezintă unul dintre cele mai estice complexe cu pumnal de *tip Soloha* și este datat de către S. Yu. Gucalov între sfârșitul sec. V – limita sec. V–IV î.Hr.¹⁷⁵ Pe lângă aceasta, în Trans-Ural, printre materialele de pe necropola Vorobievo I a culturii Gorohovo (raionul Šadrinsk al regiunii Kurgan) sunt cunoscute două pumnale cu terminație *de tip Soloha* (Fig. 16/14-15)¹⁷⁶. În baza vârfurilor de săgeți și având în vedere analogiile pentru unele trăsături ale pumnalelor, aceste morminte au fost datate cu sec. V–IV î.Hr.¹⁷⁷

Semnificativ este faptul că mormintele cu spade cu terminația în formă de gheară și bară de *tip Soloha*, datate în sec. IV î.Hr., conțin și spade de paradă, garnisite cu aur, sau sunt datate prin analogie cu mormintele bogate. Pentru piesele de paradă

¹⁶⁴ Železčikov, Klepikov, Sergackov 2006, Fig. 73/4.

¹⁶⁵ Vasil'ev 2001a, Fig. 6/6.

¹⁶⁶ Jablonskij 2008, Fig. 2.

¹⁶⁷ Jablonskij 2012, Fig. 1.

¹⁶⁸ Vasil'ev 2001a, Fig. 6/9.

¹⁶⁹ Această datare a fost determinată de prezența unor oglinzi cu umbo în centrul discului (tipul 5.3 după A. Skripkin), caracteristice pentru inventarul timpuriu de tip Prohorovka. Data superioară (limita sec. IV–III î.Hr.) este de asemenea determinată de aceste oglinzi, necunoscute în sec. III î.Hr. (Vasil'ev 2001a, 171).

¹⁷⁰ Vasil'ev 2001b, 171.

¹⁷¹ Skripkin 2007, 41.

¹⁷² Denisov, Myškin 2008, 65; Myškin, Skarbovenko 2010, 93.

¹⁷³ Tal'gren 1917, 20, рис. 2.

¹⁷⁴ Grakov 1961, 144–146, рис. 3.

¹⁷⁵ Gucalov 2006, 248.

¹⁷⁶ Mogil'nikov 1992, 289, tab. 119, 60–61; *Drevnjaja istorija Zaural'ja* 2000, II, 78, Fig. 17/ 50, 52.

¹⁷⁷ Stojanov, Frolov 1962, 66.

este deosebit de elocventă acțiunea mecanismului „întârzierii” cronologice, deoarece spadele prețioase puteau fi păstrate un timp îndelungat și transmise din generație în generație. Cu alte cuvinte, teoretic, mormintele puteau fi săpate și atunci, când tipul respectiv deja nu mai circula. Un exemplu bun este mânerul spadei ahemenide de sec. V î.Hr.¹⁷⁸ descoperit în tumulul de la Čertomlyk de la sfârșitul celui de-al treilea sfert al sec. IV î.Hr.¹⁷⁹ Astfel, *tipul Soloha*, după toată probabilitatea, apare la limita sec. VI-V și circulă până la sfârșitul sec. IV î.Hr. Din punct de vedere cronologic, complexe cu *akinakai* de tip *Soloha* pot fi divizate în trei grupuri, care se datează în: al doilea și al treilea sfert al sec. V î.Hr.; sf. sec. V — prima treime a sec. IV î.Hr. și a doua jumătate a sec. IV î.Hr. (Fig. 11). Complexele cele mai timpurii sunt concentrate în silvostepa Ucrainei de pe malul stâng al Niprului; un singur complex este cunoscut în Kuban. În afară de acestea, în etapa respectivă apar reprezentările de *akinakai* de tip *Soloha* pe sculptura monumentală (Fig. 11/d, e) — stelele din muzeul orașului Krasnodar (posibil, provine din localitatea Pregradnaja) (Fig. 12/1)¹⁸⁰ și Ternovka, din regiunea Nikolaev (Fig. 12/2)¹⁸¹. Pe stela din Krasnodar, terminația *akinakes*-ului este reprezentată în stil tipic *Soloha*, cu redarea detaliată a volutelor (Fig. 12/1a). Datarea acestei stele este determinată de reprezentările de grifon și cerb pe armură¹⁸² și nu depășește prima jumătate a sec. V î.Hr.¹⁸³. Garda piesei de pe stela de la Ternovka este triunghiulară, pe mâner (după toată probabilitatea, gofrat orizontal) a fost redată o bandă longitudinală, iar terminația este reprezentată în formă de gheare, orientate spre interior (Fig. 12/2a). Datarea cea mai probabilă a acestei stele, reieșind din trăsăturile reprezentării terminației arcului (în formă de cap de vultur), poate fi considerată a doua jumătate sau chiar sf. sec. V î.Hr.¹⁸⁴

Tipul *Soloha* și tipologia armamentului scitic cu tăiș

În general, se disting trei abordări de bază în ceea ce privește tipologia armamentului scitic cu tăiș — pe baza asocierii formei terminației și gărzii; studiul particularităților funcționale ale formei tăișului; evidențierea unor tipuri „culturale”¹⁸⁵. O încercare reușită de a defini tipurile culturale în baza materialelor scitice este lucrarea lui A. Yu. Alekseev¹⁸⁶. Fiind unul dintre participanții la Seminarul arheologic

¹⁷⁸ Alekseev, Murzin, Rolle 1991, 92-102, 130-131, Fig. 67, Cat. 192.

¹⁷⁹ Alekseev 2003, 268-269.

¹⁸⁰ Miller 1925, 109, Fig. 7.

¹⁸¹ Elagina 1959, Fig. 3-6.

¹⁸² Popova 1976, 111.

¹⁸³ Ol'hovskij, Evdokimov 1994, 34.

¹⁸⁴ Elagina 1959, 193; Šul'c 1976, 220; Petrenko 1986, 170; Ol'hovskij, Evdokimov 1994, 18.

¹⁸⁵ Denisov 2010a, 270.

¹⁸⁶ Alekseev 1991b.

al lui L. Klein în Universitatea din Leningrad, acestea (împreună cu alți „seminariști”) a decis să illustreze câteva dintre considerațiile teoretice ale lui Klein pe armamentul scitic cu tăiș¹⁸⁷. Una dintre principalele considerații era ideea despre legătura dintre contextul cultural și caracteristicile tipologice, precum și necesitatea identificării acelor grupări de piese, care erau obiective pentru purtătorii acestora¹⁸⁸, ceea ce e imposibil fără studierea contextului¹⁸⁹. Șirul evolutiv a fost conceput de către A. Yu. Alekseev în conformitate cu propria teorie despre distrugerea continuă a simbolisticii falice din aspectul exterior al *akinakes*-ului¹⁹⁰, de la garda „inițială” nodulară la cea „abstractă” îngustă, în formă de fluture. Însă, se pare că „tipurile culturale” ale *akinakes*-ului scitic pot fi diagnosticate și cu ajutorul altor indicii ce se completează reciproc. Unul dintre acestea este prezența unor forme prestigioase „de paradă” (garnisite cu metale scumpe) în cadrul tipului respectiv. Un alt indiciu, nu mai puțin important, este reflectarea tipului în artă și sculptura monumentală¹⁹¹. Din această cauză, având în vedere numărul mare de *akinakai* de tip Soloha din complexe funerare, existența atât a formelor de paradă, cât și a reprezentărilor pe sculptura monumentală, putem vorbi despre un grad sporit de includere a tipului Soloha în context cultural. Iar prezența unor reprezentări, la executarea cărora, posibil, meșterul antic încerca să evidențieze trăsăturile cele mai importante, oferă posibilitatea să analizăm ierarhia indicilor formatoare ale tipului¹⁹². Această particularitate scoate tipul Soloha în afara limitelor nomenclaturii arheologice propriu-zise (cu alte cuvinte, putem constata statutul deosebit al acestuia – statutul unui „tip cultural”) și permite să urmărim în el reflecția contextului cultural în toată diversitatea sa.

Răspândirea tipului Soloha

Perioada de răspândire maximă a spadelor de acest tip este limitată de ultimul deceniu al sec. V – prima treime a sec. IV î.Hr., în acest interval cronologic încadrându-se majoritatea complexelor cunoscute. În această perioadă sunt cunoscute și majoritatea formelor de paradă, mânerul (iar, uneori, și teaca) acestora fiind învelit în aur, acestea fiind întâlnite însă doar pe malul stâng al Niprului și pe cursul inferior al Donului.

¹⁸⁷ Klejn 1991, 244.

¹⁸⁸ Alekseev 1991b, 272.

¹⁸⁹ Klejn 1979, 69.

¹⁹⁰ Alekseev 1991b, 276-279; o analiză critică detaliată a acestei ipoteze poate fi găsită în articolul recent al lui A.V. Šelehan (Šelehan' 2013).

¹⁹¹ Trebuie să remarcăm, că combinația acestor elemente este caracteristică nu doar pentru tipul Soloha ci, conform observațiilor noastre, și pentru tipurile Čertomlyk și Kelermes. Despre *akinakai* de tip Kelermes – vezi Topal 2014c.

¹⁹² Alekseev 1991b, 275.

Akinakai de tip *Soloha* pătrund și pe malul drept al Niprului, spre sud, în partea stepică; spre vest ele ajung la Nistrul de Jos; în est, apar în interfluviul Volga-Ural. După toată probabilitatea, de acest interval cronologic sunt legate și multiplele descoperiri fortuite din silvostepa cuprinsă între Volga și Don (Fig. 13). La ultimul stadiu de evoluție, în a doua jumătate a sec. IV î.Hr., *akinakai* de tip *Soloha* apar în Crimeea, precum și în mormintele din Uralul de Sud și Transural. Este interesant că în această perioadă apar oglinzi, al căror mâner este executat în stil *Soloha*.

În silvostepa ucraineană, descoperirile fortuite de *akinakai* de tip *Soloha* nu sunt atât de numeroase, în comparație cu regiunile de la est. Una dintre aceste piese este inventariată drept o descoperire întâmplătoare din regiunea Romen (Fig. 18/2) și, probabil, provine din colecția lui A. A. Bobrinski (se păstrează în Muzeul de Stat de Istorie din Moscova)¹⁹³. Două *akinakai* de tip *Soloha* provin din regiunea Cerkasy, din apropierea satului Vjazovok (Fig. 17/1, 4), pe malul râului Olșanka¹⁹⁴. Fără a ignora gradul diferit de păstrare, se observă că ornamentul acestora este, în linii generale, similar, însă pe terminația primului (de la care s-a păstrat doar mânerul) este prezent un decor în forma literei „S” (Fig. 17/4)¹⁹⁵.

În colecțiile muzeului din Lviv se mai păstrează un *akinakes*, care, probabil, provine de pe teritoriul regiunii cu același nume¹⁹⁶. Ca și pe spada din Vjazovok, mânerul poartă decor meandric (Fig. 18/4), ce a permis autorilor chiar să emită concluzia despre proveniența nord-caucaziană a piesei și posibilele legături cu tradițiile cimeriene¹⁹⁷. În sfârșit, cea mai vestică descoperire a unui *akinakes* de tip *Soloha* a fost semnalată lângă Agatovo, în Bulgaria de nord (Fig. 17/1)¹⁹⁸. În baza acestei descoperiri și a altor câteva argumente, A. P. Mancevič chiar a încercat să demonstreze proveniența tracică¹⁹⁹ a spadei din *Soloha*²⁰⁰. Cu toate că această opinie a fost criticată²⁰¹, problema influenței considerabile persane asupra artei tracice a reprezentat obiectul unui studiu special²⁰².

¹⁹³ Meljukova 1964, 58, tab. XVIII/10, Fig. 20/8.

¹⁹⁴ Muržin, Šlajfer 2011, 30; Murzin, Šlajfer 2011a, Fig. 1-2.

¹⁹⁵ Muržin, Šlajfer 2011, Fig. 2.

¹⁹⁶ Kosikov, Pavlik 1992, 113, Fig. 1, 2.

¹⁹⁷ Kosikov, Pavlik 1992, 115.

¹⁹⁸ Milčev, Kovačev 1962, 40, Fig. 2; Gold 1987, 167, Cat. 245.

¹⁹⁹ În contextul identificării mormântului lateral din tumulul de la *Soloha* cu mormântul lui Octamasadas (Aleksiev 1994, 14), cunoscut prin legăturile sale strânse de rudenie cu dinaștii traci, această opinie poate deveni destul de interesantă.

²⁰⁰ Mancevič 1969, 117-118.

²⁰¹ Zlatkovskaja, Meljukova 1969, 5.

²⁰² Venedikov, Gerasimov 1973.

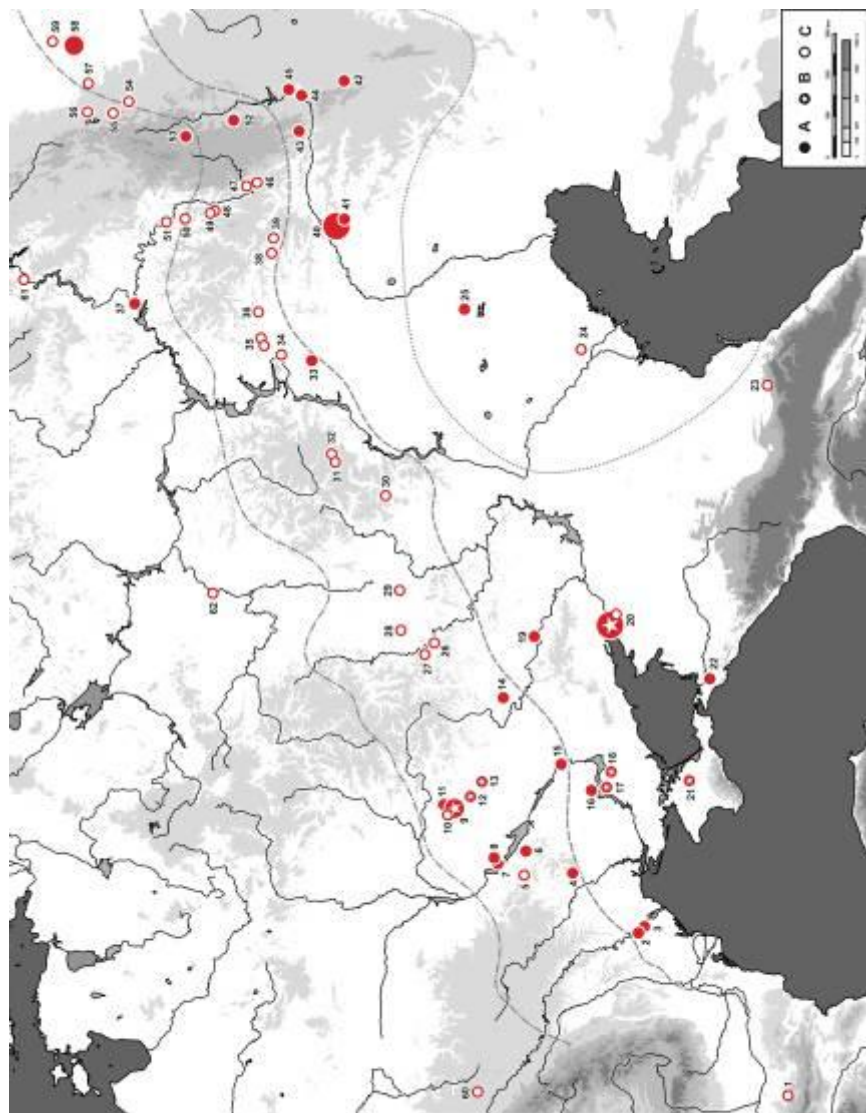

Fig. 13. Răspândirea pumnalelor *akinakai* de tip Solokha / Distribution of Solokha type akinakes (A. morminte / funeral finds; B. forme de para-dă / ceremonial items; C. descoperiri foruite / stray finds):

1. Agatovo; 2. Purcari; 3. Talmazai;
4. Timofeevka;
5. Viazovok; 6. Jabotin; 7. Gladkovščina; 8. Sofievka;
9. Aksjutincy;
10. Romny; 11. Volkovy; 12. Osneagi;
13. Perescepino;
14. Volosskaja Bala-kleja; 15. Bliznec;
16. Nagornoe;
17. Soloha; 18. Bolšaja (Velika) Belozerka; 19. Petrovka;
20. Elizavetovskaja;
21. Kul-Oba; 22.

Sem' Braťev (Șapte Frați); 23. Jalnoi-Mohk; 24. Isikai; 25. Kara-Oba (Djangala); 26. Veazniki; 27. Mastiughino; 28. Hlebnoc; 29. Sadovka; 30. Iabločnyi; 31. Šnjaevo; 32. Pilughino; 33. Kirovski; 34. Samara; 35. Bezecie, Pohvistrevo; 36. Ahrat; 37. Malye Cegandy, Piani (Krasnyi) Bor; 38. Ivanovka; 39. Novaia Bogdanovka; 40. Filippovka; 41. Lebedevka; 42. Sarıtau; 43. Ibragimovo; 44. Novyi Kumak; 45. Novooorski; 46. Tliambetovo; 47. Aknazarovo; 48. Talacevo; 49. Dadanovka; 50. Viazovka; 51. Ufa; 52. Sibai; 53. Murakaevo; 54. Šabunina; 55. Mișeaș; 56. Argataș; 57. Miasskoe; 58. Vorobievo; 59. Voskresenskoe; 60. Lviv; 61. Usti-Kacka; 62. Muroon.

Fig. 14. Spada de paradă de tip Soloha din tumulul nr. 30 de lângă Bolșaja (Velika) Belozerka / Solokha-type ceremonial sword from barrow no. 30 near Bolshaya (Velika) Belozerka (după/after Scythian Gold 1999, 251, cat. 121)

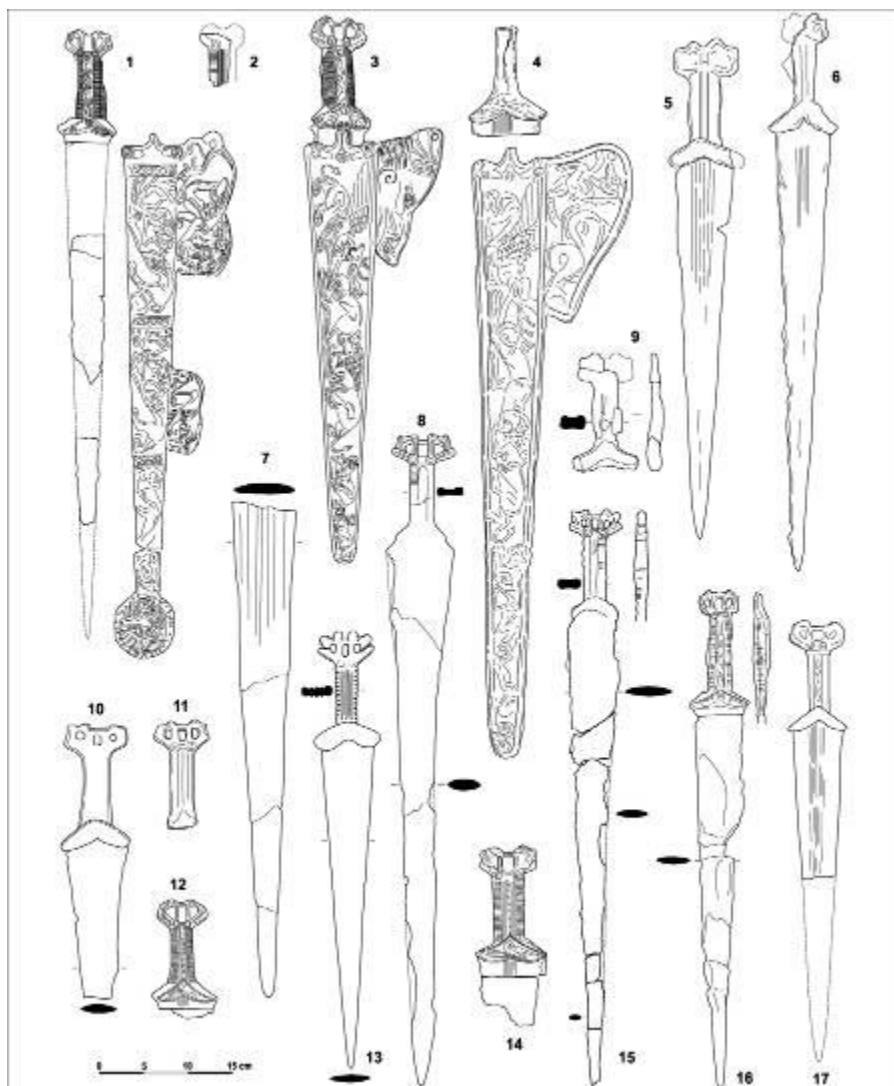

Fig. 15. *Akinakai* de tip Solokha din complexe funerare. 1. Solokha, mormântul lateral; 2. Nagornoe, t. 5, m. 1; 3. Bolšaja (Velika) Belozerka, t. 30; 4. Kul'-Oba; 5. Timofeevka, t. 6, m. 1; 6. Sofievka; 7. Bliznec-2; 8. Petrovka, t. 2; 9. Talmaza, t. 9, m. 1; 10. Jabotin, mormânt; 11. Staikin Verh, t. 3; 12. Aksiyutincy, t.2; 13. Gladkovščina, t. 2; 14. Osneagi, t. 4; 15. Purcari, t. 7, m. 3; 16. — Pereščepino, t. 3, m. 2; 17. Volosskaja Balakleja / *Solokha*-type *akinakes* from burials. 1. *Solokha*, secondary burial; 2. Nagornoe, b. 5, gr. 1; 3. Bolshaya (Velika) Belozerka, b. 30; 4. — Kul'-Oba barrow; 5. Timofeevka, b. 6, gr. 1; 6. Sofievka; 7. Bliznets-2; 8. Petrovka, b. 2; 9. Talmaza, b. 9, gr. 1; 10. Zhabotin, burial.; 11. Staykin Verh, b. 3; 12. Aksyutintsy, b. 2; 13. Gladkovshchina, b. 2; 14. Osnyagy, b. 4; 15. Purcari, b. 7, gr. 3; 16. Pereshchepino, b. 3, gr. 2; 17. Volosskaya Balakleja.

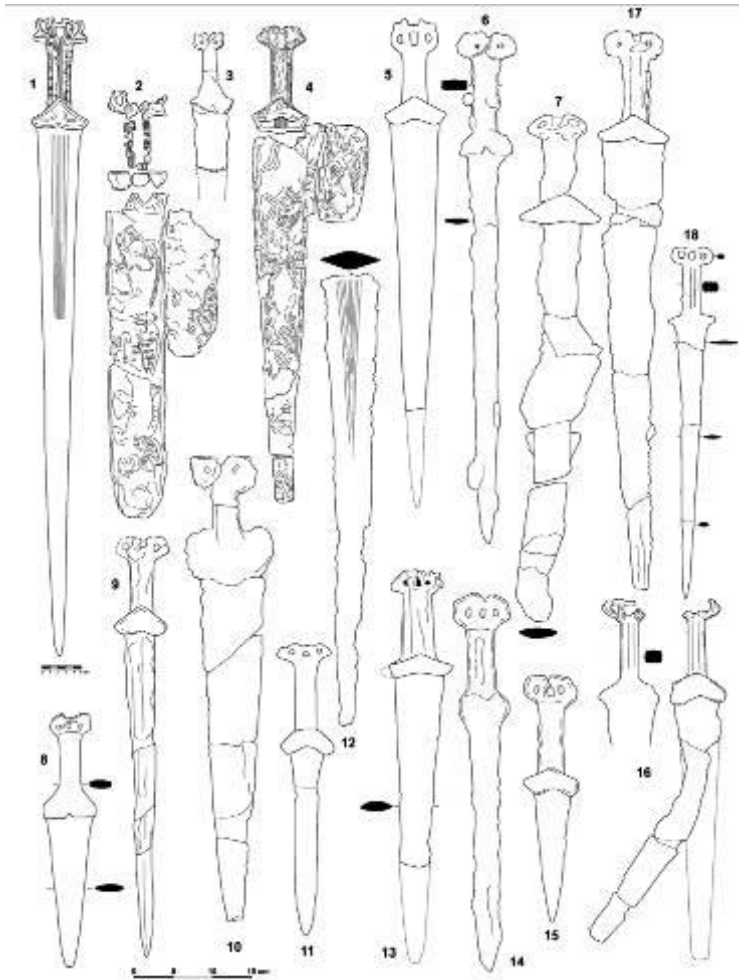

Fig. 16. *Akinakai* de tip Soloha din complexe funerare: 1. Malye Cegandy; 2. tumulul lui Ușakov; 3. Elizavetovskaja, t. 34, 1910; 4. Elizavetovskaja, t. 10 (1909); 5. Elizavetovskaja, t. 4 (1910); 6. Novyi Kumak, t. 18, m. 1; 7. Sarıtau, t. 7; 8. Kirovskij-I, t. 9, m. 20; 9. Filippovka, t.7; 10. Elizavetovskaja, t. 6 din a. 1911; 11. Murakaevo, t. 5, m. 3; 12. tumulii Sem' Brat'iev (Șapte Frați), t.2; 13. Djangala, Kara-Oba, t.11, m.1; 14. Vorobievo I, t. V, m.1; 15. Vorobievo I, t. V, m.4; 16. Filippovka, t. 13; 17. Volkovți, t. 2; 18. Filippovka I, t. 15, m. 3 / *Solokha type akinakes from burials*: 1. Malye Chegandy; 2. Ushakov barrow; 3. Elizavetovskaya, b. 34 (1910); 4. Elizavetovskaya, b. 10 (1909); 5. Elizavetovskaya, b. 4 (1910); 6. Novyi Kumak, b. 18, gr. 1; 7. Sarytau, b. 7; 8. Kirovskij-I, b. 9, gr. 20; 9. Filippovka, b. 7; 10. Elizavetovskaya, b. 6 (1911); 11. Murakaevo, b. 5, gr. 3; 12. Seven Brothers (Sem' Brat'iev) burial ground, b. 2; 13. Dzhangala burial ground near Kara-Oba, b. 11, gr. 1; 14. Vorobyeevo I, b. V, gr. 1. 15. Vorobyeevo I, b. V, gr. 4; 16. Filippovka, b. 13; 17. Volkovtsy, b. 2; 18. Filippovka I, b. 15, gr. 3.

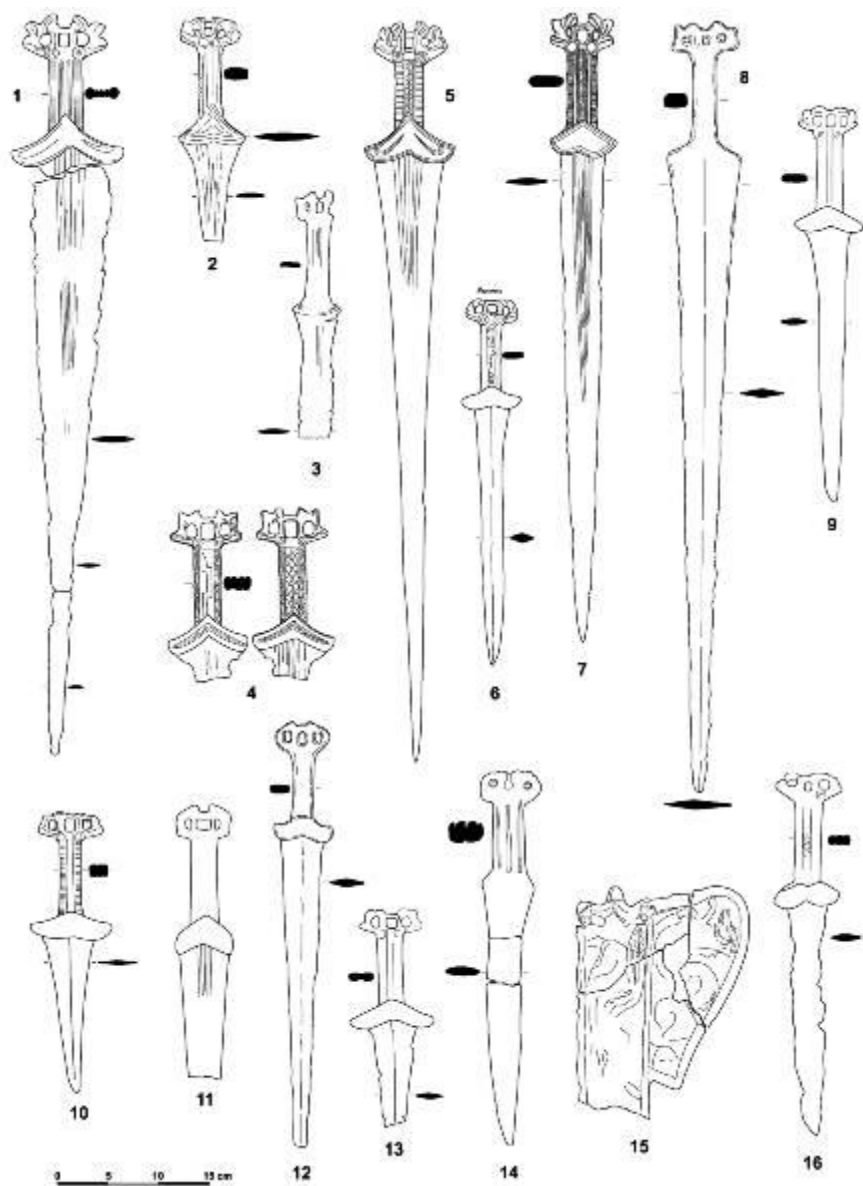

Fig. 17. Akinakai de tip Solokha provenite din descoperiri fortuite sau documentate insuficient / *Stray finds of Solokha-type akinakes*: 1, 4. Viazovok; 2. Šabunina; 3. Hlebnoe; 5. Agatovo; 6. Ivanovka; 7. Šniaevo; 8. Iabločnyi; 9. Viazovka; 10. Samara; 11. Ialhoi-Mohk III; 12. Piliughino; 13. Dadanovka; 14. Isikai; 15. Grünwinkel (Karlsruhe); 16. Muzeul de Arheologie și Etnografie din Ufa / *Museum of Archaeology and Ethnography (Ufa)*.

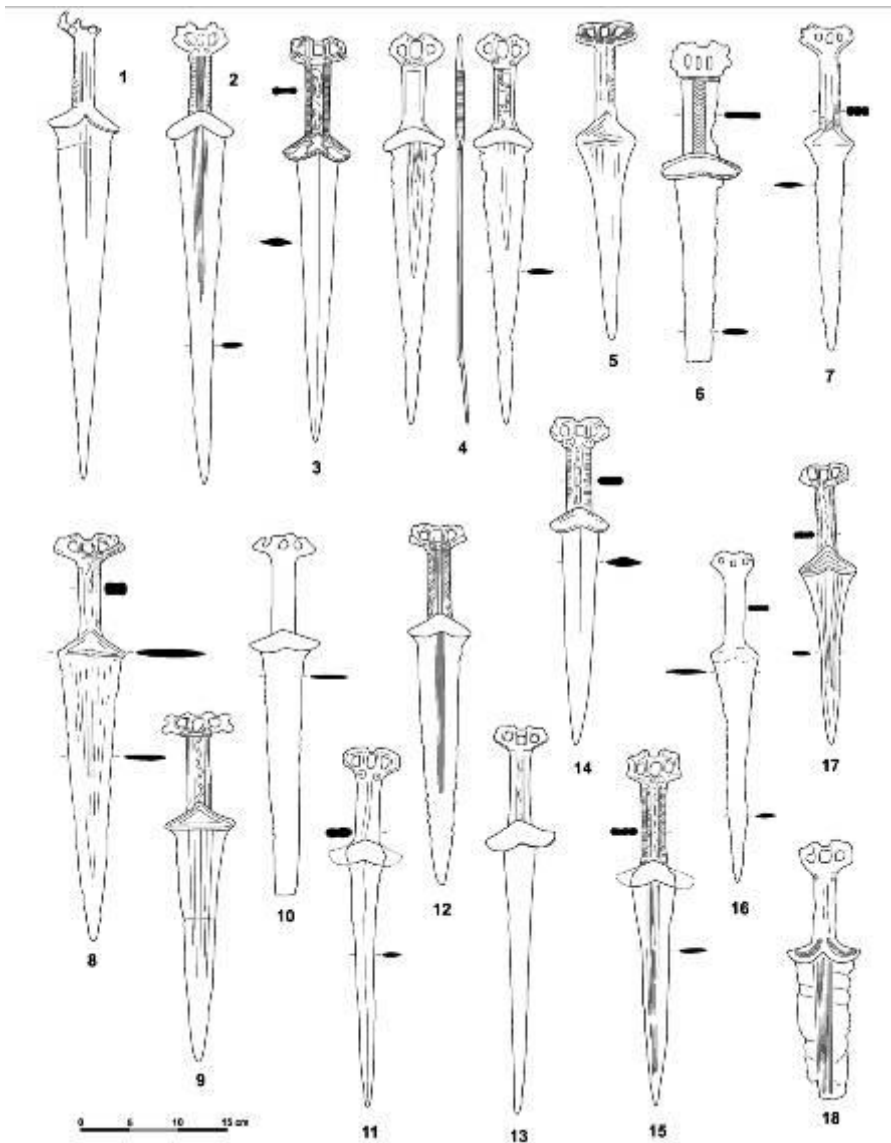

Fig. 18. Akinakai de tip Soloha provenite din descoperiri fortuite sau documentate insuficient / *Stray finds of Solokha-type akinakes*: 1. Bezrecie; 2. Muzeul național de istorie a Ucrainei / *National Museum of of History (Ukraine)*; 3. Novaja Bogdanovka; 4. muzeul din Lviv; 5. Pohvistnevo; 6. Voskresenskoe; 7. Ahrat; 8. Miseaș; 9. sectorul de arheologie al Muzeului Național al Bașchiriei / *National Museum of Bashkortostan (section of Archaeology)*; 10. Usti-Kacika; 11. Tliaumbetovo; 12. Sadovka; 13. Tiumen; 14. Talacevo; 15. Aknazarovo (Baizigitkino); 16. Mastiugino; 17. Ufa; 18. Viazniki.

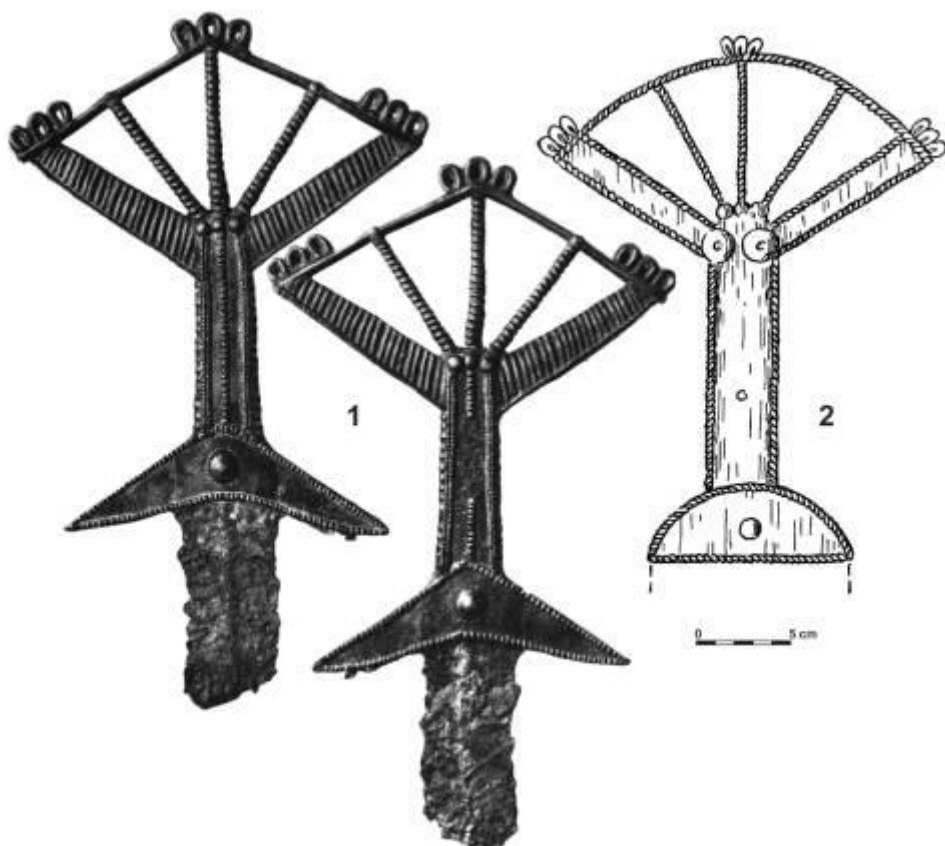

Fig. 19. Mânerele spadelor din Murom (1) și Pnyani Bor (2) / *Handles of swords from Murom (1) and Pnyani Bor (2).*

O serie importantă de descoperiri fortuite provine din silvostepa interfluviului Volga-Don. Un *akinakes* scurt cu terminație de tip *Soloha* a fost găsit lângă Sadovka, raionul Ternovka, regiunea Voronej (Fig. 18/12)²⁰³, fiind datat de către autorii publicației la sfârșitul sec. V-IV î.Hr., în baza mai multor analogii²⁰⁴. Putem atribui tipului *Soloha* și alte descoperiri fortuite din regiunea Voronej – piesele de la Viazniki, raionul Ostrogojsk (Fig. 18/18)²⁰⁵, Hlebnoe, raionul Novaja Usman' (Fig. 17/3)²⁰⁶ și spada din așezarea de la

²⁰³ Maksimov, Poleskih 1971, Fig. 2/4.

²⁰⁴ Maksimov, Poleskih 1971, 241.

²⁰⁵ Medvedev 1999, Fig. 51/18.

²⁰⁶ Medvedev 1999, Fig. 51/19.

Mastiughino (Fig. 18/16)²⁰⁷. Din regiunea Saratov mai provin câteva spade, de la Šniaevo, raionul Bazarnyj Karabulak (Fig. 17/7)²⁰⁸, Piliughino, raionul Baltaj (Fig. 17/12)²⁰⁹, localitatea Iabločnyi, raionul Lysogorskij (Fig. 17/8)²¹⁰. În legătură cu problema răspândii spadelor de tip Soloha în regiunea dată, un interes deosebit îl prezintă mânerul unicat de la o spadă bimetalică, descoperit în arealul culturii Gorodeckaja, în împrejurimile Muromului (Fig. 19/1)²¹¹. După observațiile lui B.N. Grakov, exemplarul respectiv avea lungimea nu mai mică de 80 cm și poate fi pus în legătură cu spadele lungi ale sauromaților²¹², cu toate că garda lată și lama lungă îngustă cu tășurile paralele, mai degrabă, aduce aminte de spada de la Dobolii de Jos²¹³. Motivul terminației ajurate în formă de labă cu ghiare sau capete de păsări, caracteristic pentru *akinakai* de tip Soloha, cel mai probabil, nu era apropiat persoanei, care a executat spada și din această cauză nu foarte corect înțeles. Iar „pierderea” caracterului zoomorf al acestei terminații indică destul de clar asupra confecționării piesei nu în mediu culturii Ananyino, unde stilul animalier era răspândit, ci nemijlocit în arealul culturii Gorodeckaja²¹⁴. O piesă similară, a cărei tehnologie de executare este similară până la mici detalii cu cea aplicată spadei din Murom, a fost descoperit într-un mormânt distrus din *volostul* Pianyi Bor²¹⁵ *uezdul* Elabuga (Fig. 19/2)²¹⁶.

La Volga de Jos, în mormântul răvășit din punctul Isikai, raionul Krasnojarsk, regiunea Astrahan, a fost descoperit un *akinakes* (Fig. 17/14) care este practic identic cu cel din necropola de la Kara-Oba, atribuită *tipului Soloha*²¹⁷. De pe Volga Mijlocie, regiunea Samara, provin o serie de descoperiri fortuite de *akinakai* de tip Soloha. Pumnalul de lângă satul Ahrat, raionul Pohvistnevo²¹⁸ (Fig. 18/7) este puternic corodat, din această cauză nu este clar dacă la baza terminației erau amplasate reprezentări de ochi. Garda piesei este executată dintr-un segment reforjat al unei

²⁰⁷ Voroișilov, Zolotarev 2006, Fig. 2/3; Berezuckij, Zolotarev 2008, 115, Fig. 1/1.

²⁰⁸ Moržerin 2004, 184; Skripkin 2007, Fig. 4/3, 6.

²⁰⁹ Moržerin 2004, 183.

²¹⁰ Voroișilov 2008.

²¹¹ Aspelin 1877, 191; Grakov 1961, 140-141, Fig. 1.

²¹² Grakov 1961, 147.

²¹³ Vulpe 1990, 63, Taf. 16, 78.

²¹⁴ Grakov 1961, 147.

²¹⁵ Astăzi Krasnyi Bor, raionul Agryz, Republica Tatarstan.

²¹⁶ Rozenfeld 1965, Fig. 1.

²¹⁷ Smirnov 1961, 22, Fig. 4/4.

²¹⁸ Recent, au apărut informații despre încă o descoperire din această regiune. În 2013, în Muzeul regional din or. Pohvistnevo, a fost predat un pumnal, care poate fi atribuit *tipului Soloha* (Fig. 18/5).

lame²¹⁹. Încă un pumnal provine de pe teritoriul orașului Samara, descoperit în localitatea „Studennyi Ovrag” (Fig. 17/10)²²⁰ și o altă spadă a fost găsită lângă Bezrecie din raionul Kinel-Cerkasy (Fig. 18/1)²²¹. Din pre-Uralul de sud mai sunt cunoscute câteva exemplare de spade și pumnale care pot fi atribuite *tipului Soloha*, de exemplu, piesa de lângă Novaja Bogdanovka (Fig. 18/3)²²², asupra căreia atrăgea atenția chiar M.I. Rostovțev, terminația ei fiind similară cu cele din Soloha și Aksiutincy²²³. Merită a fi menționată și descoperirea relativ recentă de la Ivanovka, regiunea Orenburg (Fig. 17/6)²²⁴. Probabil, cea mai nordică descoperire din zona forestieră poate fi considerat *akinakes*-ul din regiunea Perm, bazinul râului Kama, descoperit în împrejurimile localității Usti-Kačka (Fig. 18/10)²²⁵. Terminația acestei piese a fost executată în formă de labe cu gheare, îndoite de trei ori, unite prin intermediul unei bare. La baza fiecărei labe sunt reprezentați ochii, prin două cerculețe mici.

Menționăm că *akinakai* de *tip Soloha* se întâlnesc și la est de Urali. Astfel, în Muzeul Regional din Cebarkul se păstrează fragmentul unui pumnal, găsit în sudul raionului Cebarkul²²⁶ al regiunii Celeabinsk (Fig. 17/2)²²⁷. Pe lângă acesta, există informații despre un pumnal similar din același raion, găsit lângă localitatea Miseaș²²⁸ (Fig. 18/8). Din raionul Argaiăș, regiunea Celeabinsk, provine un *akinakes* cu terminația în formă de gheare și garda lipsă – probabil, garda era inițial în formă de fluturi sau pseudo-triunghiulară²²⁹. O serie de descoperiri întâmplătoare de pumnale scurte de *tip Soloha* a fost descoperită în Bașchiria – lângă Dadanovka, nu departe de Sterlitamak (Fig. 17/13), pe câmpia Tliaumbetovo²³⁰, raionul Kugarčinskij (Fig. 18/11), Aknazarovo (Baizigitkino) (Fig. 18/15), la care putem adăuga un pumnal cu loc de descoperire

²¹⁹ Denisov 2010, 228, Fig. 2/6.

²²⁰ Myškin, Skarbovenko 2000, Fig. 11/3.

²²¹ Denisov, Myškin 2008, 65, Fig. 4, 8.

²²² Rostovcev 1918, tab. VII/14; Smirnov 1961, 22, Fig. 4/5.

²²³ Rostovcev 1918, 58.

²²⁴ Denisov, Myškin 2008, 65, Fig. 4/10.

²²⁵ Korenjuk, Denisov 2000, 40, Fig. 1-2.

²²⁶ În prima publicație din 2004, localizarea a fost indicată eronat drept „Miasskoe”. Conform informației oferite de muzeu, pumnalul a fost găsit „pe câmpie lângă Șabunin”.

²²⁷ Tairov 2007, 27, Fig. 4.

²²⁸ Descoperirea respectivă a fost comunicată de către V.V. Velitcenko în cadrul Conferinței științifice a aspiranților și doctoranzilor din aprilie 2011, organizată la Celeabinsk (Velitcenko 2011).

²²⁹ Tairov, Ul'janov 1996, 141, Fig. 2.

²³⁰ Este posibil ca piesa să provină din inventarul unui grup tumular, supus arăturii.

necunoscut, păstrat în Ufa²³¹, (Fig. 18/9)²³². Încă un pumnal de acest tip, fără fișă de inventar, se păstrează de asemenea în Ufa, în Muzeul de arheologie și etnografie (Fig. 18/16)²³³. Din raionul Sterlitamak sunt cunoscuți doi *akinakai* asemănători, cu terminația „în formă de labe cu ghiare”, deosebindu-se doar prin dimensiuni — de la Talacevo (Fig. 18/14) și Viazovka (Fig. 17/9)²³⁴. Probabil, spada cea mai nord-estică de tip *Soloha* poate fi considerat *akinakes*-ul descoperit lângă Voskresenskoe²³⁵ (Fig. 18/6)²³⁶.

Încheiere

Răspândirea descoperirilor de spade și pumnale de tip *Soloha* este destul de elocventă (Fig. 13). Notorie este absența lor în Transilvania, Câmpia Tisei, Moldova dintre Carpați și Prut, Crimeea, precum și lipsa aproape exhaustivă a pieselor de tip *Soloha* în Caucaz, unica excepție fiind descoperirea fortuită din zona necropolei nr. 3. de la Ialhoi-Mohk din Cecenia de Sud-Est²³⁷. Mormintele cu spade și pumnale de tip *Soloha* se concentrează în două regiuni de bază — între Nistru și Doneț și în zona munților Ural. Remarcând numărul mare de spade din regiunea Vorskla-Sula, I.B. Šramko a lansat ipoteza unei posibile localizări a centrului de producere a acestor piese în cetățuia de la Belsk, meșterii de acolo cunoscând la perfecție tehnologia de prelucrare a metalelor feroase și a aurului²³⁸. Interesant este că complexe sauromatice cu spade de tip *Soloha* se concentrează, de regulă, în sudul regiunii Cis-Ural și după Urali. Între Don și Ural sunt cunoscute numeroase descoperiri fortuite sau, mai rar, insuficient documentate. Din acest motiv, harta de răspândire a pumnalelor și spadelor de tip *Soloha* poate fi considerată o ilustrație perfectă a situației etno-culturale din Sciția europeană din sec. V-IV î.Hr. Aceasta este perioada culturilor clasice (Grecia clasică, cultura getică clasică, Sciția clasică), când, după expresia reușită a lui I.V. Brujako, „structurile acestor lumi sunt destul de bine aranjate”, iar „structura geopolitică complexă „clasică” este armonică și auto-suficientă”²³⁹. Această stare a

²³¹ În Sectorul de arheologie și etnografie a Institutului de istorie, limbă și literatură din Ufa, filiala din Bașchiria a Academiei de Științe din Rusia.

²³² Ismagilov 1978, 229-234, Fig. 1/1-4.

²³³ Ismagilov 2001, 121, tab. I, 8.

²³⁴ Gorbunov, Ismagilov 1976, Fig. 1/9-10.

²³⁵ *Akinakai* de tip *Soloha* se întâlnesc și mai departe spre est – de exemplu, în împrejurimile Tiumenului (Fig. 18/13) (Matveeva, Matveev, Zah 1994) și în bazinul râului Ișim (Habdulina, Plešakov 2003, 216-218, Fig. 1, 2).

²³⁶ Smirnov 1961, 22, Fig. 4/6.

²³⁷ Vinogradov 1978, 32; Mahortyh 1987, 58, Fig. 2/ 7.

²³⁸ Šramko 1992, 222.

²³⁹ Brujako 2005, 313.

lucrurilor, însă, nu a durat prea mult timp, până la limita sec. IV-III î.Hr., când „armonia clasică” va fi tulburată.

Bibliografie

- Agulnikov, S.M., Sava, E.N. 2004, *Issledovanija kurganov na Levoberež'e Dnestra*. Chișinău.
- Agulnikov, S.M., Popovici, S.S., Țerna, S.V., Topal, D.A. 2013, *Skifskij kurgan №7 u s. Purkar' na Nižnem Dnestre*, *Stratum plus* 3, 257-284.
- Agulnikov, S. 1997, *Scythian vestiges at the Lower Prut*, în Simion G. (coord.), *Prima epoca a fierului la gurile Dunării și în zonele circumpontice*, Tulcea, 253-258.
- Agulnikov, S. 2012, *Raport privind cercetările arheologice ale tumulului 7 de la Purcari în anul 2011*. Arhiva arheologică a MNIM.
- Alekseev A.Yu., Bokovenko, N.A., Boltrik, Yu., Chugunov, K.A., Cook, G., Dergachev, V.A., Kovaliukh, N., Possnert, G., Plicht, J. van der, Scott, E.M., Sementsov, A., Skripkin, V., Vasiliev, S., Zaitseva, G. 2002, *Some problems in the study of the chronology of the ancient nomadic cultures in Eurasia (9th-3rd Centuries BC)*, *Geochronometria* 21, 143-150.
- Alekseev, A.Ju. 1991, *Hronologija i hronografija Pričernomorskoj Skifii V v. do n.e.*, *ASGE* 31, 43-56.
- Alekseev, A.Ju. 1991a, *Etjud ob akinakah*, în Klejn, L. S., *Arheologičeskaja tipologija*. Leningrad, 271-280.
- Alekseev, A.Ju. 1994, *Bol'sie "carskie" kurgany V-IV vv. do n.e. v Evropejskoj Skifii: hronologija i tolkovanija*, în *Elitnye kurgany Evrazii v skifo-sarmatskuju epohu*, Sankt-Peterburg, 12-17.
- Alekseev, A.Ju. 2003, *Hronografija Evropejskoj Skifii VII-IV vv. do n.e.*, Sankt-Peterburg.
- Alekseev, A.Ju., Murzin, V.Ju., Rolle, R. 1991, *Čertomlyk*, Kiev.
- Alekseev, V.P. 1974, *Proishozhdenie narodov Kavkaza*, Moscova.
- Andruh, S.I. 1995, *Nižnedunajskaja Skifija v VI - načale I v. do n.e. (etno-političeskij aspekt)*, Zaporož'e.
- Andruh, S.I., Černov, S.I. 1990, *Novye skifskie pamjatniki Dunaj-Dnestrovskogo meždureč'ja*, *SovArh* 2, 149-163.
- Artamonov, M. I. 1966, *Sokrovišča skifskih kurganov v sobranii Gosudarstvennogo Ermitaža*, Praha, Leningrad.
- Aspelin, J.P. 1877, *Antiquités du Nord Finno-Ougrien*, Helsinki.
- Babenco, L.I. 2005, *Pesočinskij kurgannyj mogil'nik skifskogo vremeni*, Har'kov.

- Babenko, L.I., Čižova, Ju.A. 2005, *Zerkala iz pogrebenij Pesočinskogo kurgannogo mogil'nika*, în *Problemi doslidžennja pam'jatok arheologii Šhidnoi Ukraïni*, Lugansk, 131-134.
- Bandurovskij, A.V., Bujnov, Ju.V. 2000, *Kurgany skifskogo vremeni (severskodoneckij variant)*, Kiev.
- Berezuckij, V.D., Zolotarev, P.M. 2008, *Novye materialy rannego železnogo veka iz lesostepnogo Podon'ja*, RosArh 4, 111-119.
- Berlizov, N. E. 2011, *Ritmy Sarmatii. Savromato-sarmatskie plemena Južnoj Rossii v VII v. do n.e. — V v. n.e.*, 1, Krasnodar.
- Bessonova, S.S., Skoryj, S.A. 1986, *Pogrebenie skifskogo voïna iz Aktaškogo mogil'nika v Vostočnom Krymu*, SovArh 4, 158-170.
- Bobrinskij, A.A. 1894, *Kurgany i slučajnye nahodki bliz mestečka Smely*, 2, Sankt-Peterburg.
- Borovka, G.E. 1928, *Scythian art*, Londra.
- Brašinskij, I.B. 1965, *Novye materialy k datirovke kurganov skifskoj plemennoj znati Severnogo Pričernomor'ja*, Eirene 4, Praga, 89-109.
- Brašinskij, I.B. 1980, *Grečeskij keramičeskij import na Nižnem Donu v V—III vv. do n. e.*, Leningrad.
- Bratčenko, S.N., Švecov, M.L., Dubovskaja, O.R. 1989, *Kurgan IV v. do n.e. v bassejne Severskogo Donca*, SovArh 1, 170-177.
- Brujako, I.V. 2005, *Rannie kočevniki v Evrope X—V vv. do R. H.*, Chișinău.
- Bubulič, V.G. 1992, *Otčjot o polevyh issledovanijah Prutskoj novostroečnoj ekspedicii u ss. Rumjancevo i Dojna Kantemirskogo rajona v 1991 g.*, Arhiva Muzeului Național de Istorie a Moldovei, №334. Chișinău.
- Černenko, E.V. 1968, *Skifskij dospeh*, Kiev.
- Černenko, E.V. 1973, *Oružie iz Semibratnih kurganov*, în Terenožkin, A. I. (otv. red.) *Skifskie drevnosti*, Kiev, 64-81.
- Černenko, E.V. 2006, *Die Schutz Waffen der Skythen*, PBF 3, 2, Stuttgart.
- Černikov, S.S. 1965, *Zagadka zolotogo kurgana*, Moscova.
- Četverikov, I.A., Chetraru, N.A. 2005, *Kurgany skifskogo vremeni u goroda Dubossary (publikacija materialov raspok 1980-1987 gg.)*, Stratum plus 2003-2004 3, 77-197.
- Chochorowski, J. 1998, *Die Vekerzug-Kultur und ihre östlichen Beziehungen*, în Hänsel, B., Machnik, J. (eds.), *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. Nomadenbewegungen und Kulturaustausch in den vorchristlichen Metallzeiten (4000—500 v.Chr.)*, PAS 12, München, 473-491.
- Denisov, A.V. 2010a, *Podhody k tipologii klinkovogo oružija skifskogo vremeni v otečestvennoj istoriografii*, Izvestija Samarskogo naučnogo centra RAN 6, 12, Samara.

- Denisov, A.V. 2010b, *Slučajnye nahodki klinkovogo oružija rannego železnogo veka s territorii Samarskogo Povolž'ja*, Kraevedčeskie Zapiski 15, Samara, 222-230.
- Denisov, A. V., Myškin, V.N. 2008, *Klinkovoe oružie kočevogo naselenija bassejna reki Samary v VII–IV vv. do n. e.*, NAV 9, 62-75.
- Dergačev, V.A. 1975, *Bronzovye predmety XIII-VIII vv. do n. e. iz Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja*, Chișinău.
- Dergačev, V.A. 1997, *Metalličeskie izdelija k probleme genezisa kul'tur rannego gal'stata Karpato-Danubio-Nordpontijskogo regiona*, Chișinău.
- Elagina, N. G. 1959, *Skifskie antropomorfnye stely Nikolaevskogo muzeja*, SovArh 2, 187-196.
- Ginters, W. 1928, *Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland*, Berlin.
- Gold 1987, *Gold of the Thracian horsemen: treasures from Bulgaria*, Montreal.
- Gorbunov, V.S., Ismagilov, R.B. 1976, *Novye nahodki mečej i kinžalov savromato-sarmatskogo vremeni v Baškirii*, SovArh 3, 229-247.
- Gorodcov, V.A. 1911, *Dnevnik arheologičeskikh issledovanij v Zen'kovskom uezde Poltavskoj gubernii v 1906 g.*, Trudy XIV Arheologičeskogo s'ezda v Černigove 1908 g., III, 93-161.
- Gorončarovskij, V.A. 2011, *Sindika v period vozvedenija Semibratnih kurganov*, Mnemon 10, 116-140.
- Grakov, B.N. 1947, *Гонимократомевои (perežitki matriarhata u sarmatov)*, VDI 3, 100-121.
- Grakov, B.N. 1961, *Bronzovaja rukojat' meča iz-pod Muroma*, SovArh 4, 139-147.
- Grebennikov, Ju.S. 2008, *Kimmerijcy i skify Stepnogo Pobuž'ja (IX-III vv. do n.e.)*, Nikolaev.
- Grečko, D.S. 2012, *O vozmožnyh «prosvetah» v «temnoe» vremja (VI v. do n.e.) skifskoj istorii*, Stratum plus 3, 75-106.
- Grigor'ev, V.P. 1994, *Zahoronenie tjaželovooruženno skifskogo voina u s. Gladkovščina*, in Černenko, E. V. (ed.). *Drevnosti skifov*, Kiev, 63-79.
- Grigor'ev, V. P., Skoryj, S. A. 2011, *Skifskie kurgany u s. Višnopol' na juge Dneprovskoj Pravoberežnoj Lesostepi*, Stratum plus 3, 175-214.
- Gucalov, S.Ju. 2006, *Mogil'nik Sarytau-1. Kurgan 7 (skifskaja epoha)*, in Botalov, S. G. (ed.) *Arheologija Južnogo Urala. Step' (problemy kul'turogeneza)*, Čeljabinsk, 246-250.
- Guljaev, V.I. 2009, *“Paradnye” meči V–IV vv. do n.e. iz kurganov Skifii*, in Kilejnikov, V. V. (ed.) *Arheologičeskie pamjatniki Vostočnoj Evropy*, 13, Voronež, 147-151.
- Habdulina, M.K., Plešakov, A.A. 2003, *Slučajnye nahodki kinžalov s Priišim'ja*, in Žoldasbekov, M. (ed.) *Stepnaja civilizacija Vostočnoj Evrazii*, 1. *Drevnie epohi*, Astana, 215-218.
- Hagemann, A. 1919, *Griechische Panzerung. Eine entwicklungsgeschichtliche Studie zur antiken Bewaffnung*, I, *Der Metallharnisch*, Leipzig-Berlin.

- Haheu, V.P. 1990, *Issledovanie skifskih kurganov u g. Tiraspolja v 1983 g.*, în Dergačev, V. A. (ed.) *Arheologičeskie issledovanija molodyh učjonyh Moldavii*, Chișinău, 120-132.
- Il'inskaja, V.A. 1968, *Skify dneprovskogo lesostepnogo Levoberež'ja (kurgany Posul'ja)*, Kiev.
- Ismagil, R., Sungatov, F.A. 2004, *O genezise akinakov maryčevskogo tipa*, UAV 5, 127-134.
- Ismagilov, R.B. 1978, *Kinžaly pozdnesavromatskogo vremeni iz Baškirii*, SovArh 4, 229-238.
- Ismagilov, R.B. 1980, *Meč skifskogo tipa: istoki proishoždenija*, în *Skifo-sibirskoe kul'turno-istoričeskoe edinstvo*, Kemerovo, 85-95.
- Ismagilov, R.B. 1981, *Meči maryčevskogo tipa*, VAU 15, 126-129.
- Jablonskij, L.T. 2008, *Novye raskopki Filippovskogo mogil'nika i problema formirovanija rannesarmatskoj kul'tury Južnogo Priural'ja*, în Jablonskij L. T. (ed.) *Rannie kočevniki Volgo-Ural'skogo regiona*, Orenburg, 170-177.
- Jablonskij, L.T. 2012, *Prohorovka i Filippovka I — opornye pamjatniki rannesarmatskoj epohi Južnogo Priural'ja*, în *Kadyrbaevskie čtenija — 2012*, Aktobe, 236-241.
- Jarovoj, E.V. 1990, *Kurgany eneolita — epohi bronzy Nižnego Podnestrov'ja*, Chișinău.
- Jarovoj, E.V., Brujako, I.V. 2000, *Kompleks predskifskogo vremeni u s. Purkary v Nižnem Podnestrov'e (k voprosu o kimmerijskih kolesnicah v Vostočnoj Evrope)*, Stratum plus 3, 157-170.
- Kac, V.I. 2007, *Grečeskie keramičeskie klejma epohi klassiki i ellinizma (opyt kompleksnogo izučenija)*, Bosporskie issledovanija 18, Simferopol — Kerč'.
- Kantorovič, A.R. 2012, *Izobraženija obosoblennyh konečnej hiščnikov v iskusstve skifskogo zverinogo stilja Vostočnoj Evropy: tipologija, hronologija, analiz istokov i evoljucija*, Stratum plus 3, 17-71.
- Kemenczei, T. 1994, *Pfeilspitzen von Früh-Skythentyp aus Ostungarn*, FA 43, 79-96.
- Kieseritzky, G.E. 1902, *Funde in Südrussland*, AA 2, 44-46.
- Klejn, L.S. 1979, *Ponjatje tipa v sovremennoj arheologii*, în Klejn, L. S. (ed.) *Tipy v kul'ture. Metodologičeskie problemy klassifikacii, tipologii i sistematiki*. Leningrad, 50-74.
- Klejn, L.S. 1991, *Arheologičeskaja tipologija*, Leningrad.
- Kločko, V.I. 2006, *Ozbroennja ta vijs'kova sprava davn'ogo naseleennja Ukraini (5000-900 rr. do R. H.)*, Kiev.
- Knötzele, P. 2005, *Pater Rhenus und der Stein des Neptun. Spuren den Römer im Raum Karlsruhe*, Archäologische nachrichten aus Baden 71, 18-21.
- Konduktorova, T.S. 1972, *Antropologija drevnego naselenija Ukrainy*, Moscova.
- Korenjuk, S.N., Denisov, V.P. 2000, *Nahodki mečej anan'inskogo vremeni v Permskom Prikam'e*, în *Permskoe Prikam'e v istorii Urala i Rossii*, Berezniki, 39-42.
- Kosikov, V.A., Pavlik, A. A. 1992, *Skifskie meči iz kollekcii L'vovskogo istoričeskogo muzeja*, DAS 2, Doneck, 113-118.
- Kovpanenko, G.T. 1967, *Plemena skifs'kogo času na Vorskli*, Kiev.

- Kovpanenko, G.T., Bessonova, S.S., Skoryj, S.A. 1989, *Pamjatniki skifskoj epohi Dneprovskogo Lesostepnogo Pravoberež'ja* (Kievo-Čerkasskij region), Kiev.
- Kunze, E. 1991, *Beinschienen*, Olympische Forschungen 21, Berlin-New York.
- Lenc, E.E. 1905, *Zametki o predmetah vooruženija iz raskopok 1903 g. bliz s. Žurovki, Kievskoj gubernii*, IAK 14, 54-68.
- Levickij, O. G. 1993, *Bronzovye izdelija rannegal'statskoj kul'tury s kannelirovannoju keramikoj Vostočno-Karpat'skogo regiona (k voprosu o svjazjah)*, RevArh 1, 54-82.
- Leviťki, O. 1994, *Cultura hallstattului canelat la răsărit de Carpați*, BiblThr 7, București.
- Lomtadze G.A., Firsov K.B. 2012. *Kompleks ranneskifskogo vremeni iz kurgana u sela Volkovcy v Posul'e (po materialam iz sobranija GIM)*, în Žuravlev, D. V., Firsov, K.B. (ed.) *Evracija v skifo-sarmatskoe vremja. Pamjati Iriny Ivanovny Guščinoj*, Trudy GIM 191, Moscova, 281-298.
- Mahortyh, S.V. 1987, *Novye dannye o skifo-kavkazskih kontaktah*, în Černenko, E. V. (ed.) *Skify Severnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 53-62.
- Mahortyh, S.V. 2011, *Meči i kinžaly iz pogrebenij Pereščepinskogo kurgannogo mogil'nika*, Istorija Oružija 2-3, Zaporož'e, 10-15.
- Mahortyh, S.V. 2012, *Hronologija Pereščepinskogo kurgannogo mogil'nika bliz Bel'ska*, Stratum plus 3, 145-160.
- Maksimov, E.K., Polesskih, M. R. 1971, *Zametka ob akinakah*, SovArh 2, 238-242.
- Maleev, Ju.N. 1992, *Gal'statskie elementy vooruženija v meždureč'e Dnestra i Pruta*, în Czopek, S. (ed.) *Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiazania z innymi terenami*, Rzesów, 191-198.
- Mancevič, A.P. 1969, *Paradnyj meč iz kurgana Soloħa*, în Zlatkovskaja, T. D., Meljukova, A. I. (ed.) *Drevnie frakijcy v Severnom Pričernomor'e*, MIA 150, Moscova, 96-118.
- Mancevič, A.P. 1987, *Kurgan Soloħa. Publikacija odnoj kollekcii*, Leningrad.
- Mateevici, N. 2007, *Amforele grecești în mediul barbar din nord-vestul Pontului Euxin în sec. VI — începutul sec. II a. Chr.* Chișinău.
- Matveeva, N. P., Matveev, A. V., Zah, V. A. 1994, *Arheologičeskie putešestvija po Tjumeni i ee okrestnostjam*, Tjumen'.
- Mec, F. 2006, *O nedavnej nahodke v Baden-Vjurtemberge*, în Derevjanko, A. P., Molodin, V. I. (otv. red.) *Sovremennye problemy arheologii Rossii*, Novosibirsk, 43-45.
- Medvedev, A.P. 1999, *Rannij železnyj vek lesostepnogo Podon'ja. Arheologija i etnokul'turnaja istorija I tysjačletija do n. e*, Moscova.
- Meljukova, A.I. 1964, *Vooruženie skifov*, SAI D1-4, Moscova.
- Meljukova, A.I. 1974, *Raskopki kurganov u s. Butory Grigoriopol'skogo rajona*, AIM 1972, Chișinău, 77-95.
- Merpert, N.Ja. 1948, *Akinak s kogtevidnym naveršiem*, KSIA 22, 74-79.

- Milčev, A., Kovačev, N. 1967, *Neobnarodvani pametnici ot Seolievsko*, ArheologijaSofia 2, 39-46.
- Miller, A.A. 1910, *Raskopki v rajone drevnego Tanaisa*, IAK 35, 86-130.
- Miller, A.A. 1914, *Raskopki u stanicy Elizavetovskoj v 1911 godu*, IAK 56, 220-247.
- Miller, A.A. 1925, *Novyj istočnik k izučeniju svjazi Skifii s Kavkazom*, IRAIMK 4, 96-114.
- Minns, E.H. 1913, *Scythians and Greeks; a survey of ancient history and archaeology on the north coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus*. Cambridge.
- Mogil'nikov, V.A. 1992, *Rannij železnyj vek lesostepi Zapadnoj Sibiri*, în Moškova, M. G. (ed.) *Stepnaja polosa Aziatskoj časti SSSR v skifo-sarmatskoe vremja*, Moskva, 283-291.
- Monahov, S.Ju. 1999, *Grečeskie amfory v Pričernomor'e. Kompleksy keramičeskoj tary VII – II vekov do n.e. Saratov*.
- Monahov, S.Ju. 2003, *Grečeskie amfory v Pričernomor'e. Tipologija amfor veduščih centrov-eksporterov tovarov v keramičeskoj tare. Katalog-opredelitel'*, Moscova, Saratov.
- Moroșan, N.N. (red.) 1939a, *Buletinul Institutului de Cercetări Sociale al României*, II, Chișinău.
- Moroșan, N.N. 1939b, *Geologia și preistoria regiunii Copanca*, Chișinău.
- Moržerin, K.Ju. 2004, *Novye dannye o nahodkah vooruženija savromatskogo vremeni v saratovskom Povolž'e*, în *Problemy arheologii Nižnego Povolž'ja*, Volgograd, 182-186.
- Mozolevskij, B.N. 1973, *Skifskie kurgany u s. Nagornoe bliz g. Ordžonikidze na Dnepropetrovščine*, în Terenožkin, A. I. (ed.) *Skifskie drevnosti*, Kiev, 187-234.
- Murzin, V.Ju., Šlajfer, V.G. 2011, *Dva akinaka z Čerkas'koj oblasti*, Istorija Oružija 2-3, Zaporož'e, 30-33.
- Murzin, V.Ju., Šlajfer, V.G. 2011a, *Dva neobyčnyh akinaka iz Čerkasskoj oblasti*, în *Vostočnoevropejskie drevnosti skifskoj epohi*, Voronež, 109-113.
- Myškin, V. N., Skarbovenko, V. A. 2000, *Kočevniki Samarskogo Povolž'ja v rannem železnom veke*, în Kavitev, P. S. (ed.) *Istorija Samarskogo Povolž'ja s drevnejših vremen do naših dnei. Rannij železnyj vek i srednevekov'e*, Moscova, 9-63.
- Myškin, V.N., Skarbovenko, V.A. 2010, *Rannie kočevniki Samarskogo Povolž'ja: istorija i itogi izučenija*, Kraevedčeskie Zapiski 15, Samara, 87-100.
- Novičihin, A.M. 2006, *Naselenie Zapadnogo Zakuban'ja v pervoj polovine I tysjačeletija do n. e (po materialam pogrebal'nyh pamjatnikov)*, Anapa.
- Ol'hovskij, V.S. 1991, *Pogrebal'no-pominal'naja obrjadnost' naselenija stepnoj Skifii VII – III vv. do n.e.*, Moscova.
- Ol'hovskij, V.S., Evdokimov, G.L. 1994, *Skifskie izvajanija VII – III vv. do n.e*, Moscova, 185.

- Onajko, N.A. 1966, *Antičnyj import v Priazov'e i Pobuž'e v VII—V vv. do n.e.*, SAI D 1-27, Moscova.
- Otroščenko, V.V. 1984, *Paradnyj meč iz kurgana u s. Velikaja Belozerka.*, in Černenko, E.V. (ed.) *Vooruženie skifov i sarmatov*, Kiev, 121-126.
- Petrenko, V.G. 1967, *Pravoberež'e Srednego Pridneprov'ja v V—III vv. do n.e.*, SAI D 1-4, Moscova.
- Petrenko, V.G. 1986. *O jugo-vostočnoj granice rasprostraneniija skifskih kamennyh izvajanij*, in Markovin, V. I. (ed.) *Novoe v arheologii Severnogo Kavkaza*, Moscova, 158-157.
- Petrescu-Dîmbovița, M. 1977, *Depozitele de bronzuri din România*, București.
- Polin, S.V. 1984, *Zahoronenie družinnika u s. Krasnyj Podol na Hersonščine*, in Černenko, E. V. (otv. red.) *Vooruženie skifov i sarmatov*, Kiev, 103-149.
- Popova, E.A. 1976, *Ob istokah tradicij i evoljucii form skifskoj kul'tury*, *SovArh* 1, 108-121.
- Romaško, V.A., Skorij, S.A. 2010. *Skifs'kij aristokratičnij kurgan Bliznjuk 2*, *ArheologijaKiev* 4, 79-97.
- Romaško, V.A., Skoryj, S.A. 2009. *Bliznec-2: skifskij aristokratičeskij kurgan v Dneprovskom pravoberežnom Nadporož'e*, *Dnepropetrovsk*.
- Rostovcev, M.I. 1918, *Kurgannye nahodki Orenburgskoj oblasti epohi rannego i pozdnego ellinizma*, *MAR* 37, Petrograd.
- Rozenfeld, R.L. 1965, *Bronzovaja rukojat' iz P'janogo Bora*, in Krupnov E. I. (ed.) *Novoe v sovetskoj arheologii*, *MIA* 130, 236-237.
- Šapošnikova, O.G. 1970, *Pogrebenie skifskogo voina na r. Ingul (predvaritel'naja publikacija)*, *SovArh* 3, 208-212.
- Scythian Gold 1999: *Scythian gold. Treasures of ancient Ukraine*. 1999, New York.
- Šelehan', A. V. 2013, *Do pitannja pro formu perehrestja klinkovoï zbroï skifs'kogo času*, *ArheologijaKiev* 4, 41-54.
- Sidorenko, G.O. 1964, *Skifs'kij kurgan na r. Udaj*, *ArheologijaKiev* 16, 191-195.
- Sievers, S. 1982. *Die mitteleuropäischen Hallstattdolche. Ein Beitrag zur Waffenbeigabe im Westhallstattkreis*, *PBF* 6, 6, München.
- Šilov, V.P. 1966, *Ušakovskij kurgan*, *SovArh* 1, 174-191.
- Sinicyn, I.V. 1952, *Arheologičeskie issledovanija v Saratovskoj oblasti i Zapadnom Kazahstane*, *KSIIMK* 45, 62-73.
- Sinika, V. S. 2007, *Skifskij kurgannyj mogil'nik u pgt Suvorovo na pravoberež'e nižnego Dnestra*, *RosArh* 4, 170-179.
- Skripkin, A.S. 2007, *Klinkovoe oružie rannih kočevnikov Nižnego Povolž'ja VII—IV vv. do n.e.*, in *Vooruženie sarmatov: regional'naja tipologija i hronologija*, Čeljabinsk, 38-50.
- Smirnov, K.F. 1961, *Vooruženie savromatov*, *MIA* 101, Moscova.
- Snodgrass, A.M. 1999, *Arms and armour of the Greeks*, Baltimore, London.

- Stojanov, V.E., Frolov, V.N. 1962, *Kurgannye mogil'niki u d. Vorob'evo*, VAU 4, 53-88.
- Sokol'skij, N.I. 1954, *Bosporskije meči*, în Kobylina, M.M. (ed.) *Materialy i issledovanija po arheologii Severnogo Pričernomor'ja v antičnuju epohu II*, MIA 33, 123-196.
- Sparkes, B. A., Talcott, L. 1970, *Black and plain pottery of the 6th, 5th and 4th centuries B.C.*, The Athenian Agora V, XII, Princeton, New Jersey.
- Šramko, B. A. 1976, *Novye nahodki na Bel'skom gorodišče i nekotorye voprosy formirovanija i semantiki obrazov zverinogo stilja*, în Meljukova, A.I., Moškova, M.G. (ed.) *Skifo-sibirskij zverinyj stil' v iskusstve narodov Evrazii*, Moscova, 194-209.
- Šramko, B.A. 1984, *Iz istorii skifskogo vooruženija*, în Černenko, E.V. (ed.) *Vooruženie skifov i sarmatov*, Kiev, 22-38.
- Šramko, I.B. 1992, *Ob odnom tipe mečej skifskoj epohi*, în *Istoria i arheologija Slobodskoj Ukrainy. Tezisy dokladov i soobshhenij Vseukrainskoj konferencii, posvjashhennoj 90-letiju XII Arheologičeskogo s'ezda*, Har'kov, 221-223.
- Šramko, B.A. 1994, *Rozkopki kurganiv VII—IV st. do n. e. poblizu Bil'ska*, *Arheologija* Kiev 4, 117-133.
- Šul'c, P.N. 1976, *Skifskie izvajanija*, în Sokol'skij, N. I. (ed.), *Hudožestvennaja kul'tura i arheologija antičnogo mira*, Moscova, 218-231.
- Tairov, A.D. 2007, *Nekotorye obrazcy klinkovogo oružija rannego železnogo veka iz Južnogo Zaural'ja*, în *Vooruženie sarmatov: regional'naja tipologija i hronologija*, Čeljabinsk, 24-29.
- Tairov, A.D., Ul'janov, I.V. 1996, *Slučajnye nahodki bližnego boja iz kollekcii laboratorii arheologičeskich issledovanij Čeljabinskogo universiteta*, în Ivanova, N. O., Tairov, A.D. (ed.) *Materialy po arheologii i etnografii Južnogo Urala*, Čeljabinsk, 139-147.
- Tal'gren, A.M. 1917, *Dva železnych meča v Sarapul'skom muzee*, *Izvestija Obščestva Izučeniija Prikamskogo Kraja* 1, Sarapul, 20-24.
- Tallgren, A.M. 1917, *Collection Tovostine des antiquités préhistoriques de Minoussinsk conservées chez le dr. Karl Hedman à Vasa: chapitres d'archéologie sibérienne*. Helsingfors.
- Tel'nov, N.P., Četverikov, I.A., Sinika, V.S. 2012, *Skifskij mogil'nik III—II vv. do n.e. u s. Glinoe na levoberež'e Nižnego Dnestra (predvaritel'nye itogi issledovanija)*, în Tel'nov, N. P. (ed.) *Drevnosti Severnogo Pričernomor'ja III—II vv. do n.e.*, Tiraspol, 5-15.
- Terenožkin, A.I., Il'inskaja, V.A., Černenko, E.V., Mozolevskij, B.N. 1973, *Skifskie kurgany Nikopol'sčiny*, în Terenožkin, A. I. (ed.), *Skifskie drevnosti*, Kiev, 113-186.
- Topal, D.A. 2014 (sub tipar), *Akinaki kelermesskogo tipa v svete novyh nahodok iz Moldovy, în Rannie kočevniki Uralo-Povolž'ja v I tys. do n.e.*, Samara.

- Topal, D.A. 2014a, *Akinaki klasičeskoj Skifii: tip Soloħa*, in Luk'jashko, S. I. (ed.) *Vojna i voennoe delo v skifo-sarmatskom mire*, Rostov-na-Donu, 308-406.
- Topal, D.A. 2014b (sub tipar), *Sološskij tip akinakov klasičeskoj Skifii: hronologičeskie nabljudenija*, in *Sakskaja kul'tura Saryarki v kontekste izučeniya etnosociokul'turnyh processov stepnoj Evrazii*, Karagandy.
- Topal, D.A., Brujako, I.V. 2012, *Nahodki klinkovogo oružija rannih kočevnikov iz Orgeevskogo rajona (Respublika Moldova)*, *Stratum plus* 3, 133-144.
- Vasil'ev, V.N. 2001. *Vooruženie i voennoe delo kočevnikov Južnogo Urala v VI—II vv. do n.e.*, Ufa.
- Vasil'ev, V.N. 2001a, *K hronologii ranneprohoroovskogo klinkovogo oružija i «probleme» III v. do n. e.*, in *Materialy po arheologii Volgo-Donskih stepej* 1, Volgograd.
- Vasiliev, V. 1980, *Sciții agatîrși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca.
- Vasiliev, V., Badea, A., Man, I. 1973, *Două noi morminte scitice descoperite la Teiuș, Sargeția* 10, 27-43.
- Velikanova, M. C. 1975, *Paleoantropologija Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja*, Moscova.
- Velitčenko, V. V. 2011, *Kinžal iz poselka Misjaš Čeljabinskoj oblasti*, in *Naučnyj poisk: materialy tret'ej naučnoj konferencii aspirantov i doktorantov*, Čeljabinsk.
- Venedikov, I., Gerasimov, G. 1973, *Trakijskoto izkustvo*, Sofija.
- Vickers, M. 1979, *Scythian Treasures In Oxford (Archaeology, History & Classical Studies)*, Londra.
- Vinogradov, V.B. 1978, *K etnokul'turnoj harakteristike naselenija uščel'ja Gumsa v skifskoe vremja*, *Krupnovskie čtenija* 8, Nal'čik, 32-34.
- Vinski-Gasparini, K. 1973, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Zadar.
- Vlasova, E.V. 1997, *Ob Ušakovskom kurgane*, in *Bospor i antičnyj mir*, Nižnij Novgorod.
- Vlasova, E.V. 2001, *Semibratnie kurgany*, in *Bosporskij fenomen: Kolonizacija regiona, formirovanie polisov, obrazovanie gosudarstva*, Sankt-Peterburg, 129-130.
- Volkoboj, S.S., Androsov, A.V., Lihačev, V. A., Muhopad, S. E., Šalobudov, V. N. 1980, *Skifskie mogil'niki IV—III vv. do n.e. na juge Dnepropetrovskoj oblasti.*, in Kovaljova, I. F. (ed.) *Kurgany stepnogo Podneprov'ja*, Dnepropetrovsk, 18-41.
- Vorošilov, A. N. 2008, *Slučajnye nahodki arhaičeskih akinakov kak istočnik po istorii lesostepnogo Podon'ja v ranneskifskuju epohu.*, in Savinov, D.G., Sedyh, V.N. (ed.) *Slučajnye nahodki: hronologija, atribucija, istoriko-kul'turnyj kontekst*, Sankt-Peterburg, 91-96.
- Vorošilov, A. N. 2009, *O serii akinakov kelermesskogo tipa.*, in Balahvancev, A.S. (ed.) *Drevnost': istoričeskoe znanie i specifika istočnika*, 4, Moscova, 40-42.
- Vorošilov, A.N. 2011, *Akinaki kelermesskogo tipa v Donskoj lesostepi*, in *Vostočnoevropejskie drevnosti skifskoj epohi: sbornik naučnyh trudov*, Voronež, 156-168.

- Vorošilov, A.N., Zolotarev, P.M. 2006, *Novye nahodki oružija skifskogo vremeni na territorii lesostepnogo Dona*, Novik 11, Voronež, 27-33.
- Vulpe, A. 1967, *Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică*, Biblioteca de arheologie 11, București.
- Vulpe, A. 1990, *Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien*, PBF VI, 9, München.
- Železčikov, B.F., Klepikov, V.M., Sergackov, I.V. 2006, *Drevnosti Lebedevki (VI—II vv. do n.e.)*, Moscova.
- Zlatkovskaja, T.D., Meljukova, A.I. 1969, *Ot redakcii*, în Zlatkovskaja, T.D., Meljukova, A.I. (ed.) *Drevnie frakijcy v Severnom Pričernomor'e*, MIA 150, 3-6.
- Zrinyi, A. 1965, *Însemnări arheologice pe marginea a două morminte găsite în cimitirul scitic din Cristești*, Studii și materiale, Târgu Mureș I, 27-49.
- Zuev, V.Ju, Kartašov, P.N. 2011, *Tipologija i tehnologija proizvodstva klinkovogo oružija na styke skifskoj i sarmatskoj epoh (po materialam Južnogo Priural'ja)*, în *Evropejskaja Sarmatija*, Sankt-Peterburg, 93-115.